

άνωτέρω διάσημον ἔκτοτε ἀποκαταστάντα ὕμνον «*Ὁ Μονογενὴς υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ*».¹

τοῦ Θεοῦ, τὴν νῦν κτιζομένην» Περὶ τῆς οἰκ. τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας, ἔκδ. Βόννης. σελ. 137. 19.

¹ Διὰ τοῦτο, τὸ μὲν ἕνεκα τοῦ δογματικοῦ περιεχομένου τοῦ ὕμνου τούτου, τὸ δὲ ἕνεκα τῆς Βασιλικῆς αὐτοῦ καταγωγῆς, ὃ τε Ἀρχιερεὺς, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ τυγχόν ἐν τῷ Ναῷ καθήμενοι, ἀνίστανται τοῦ ὕμνου τούτου ἀρχομένου ψάλλεσθαι. Ὅτι δὲ ὁ ὕμνος οὗτος δὲν εἶναι ἔργον τῶν Ἀποστολικῶν χρόνων (Πεφάνη, Ἑρμηνεία εἰς τὴν θ. Λειτουργίαν, Ὁδησσοῦς 1885. σελ. 24.), πολὺ δὲ ὀλιγότερον Ἰωσήφ καὶ Νικοδήμου κατὰ τὴν γνώμην Γερμανοῦ τοῦ Πατριάρχου (Βουλγαρ. Κατήχησις 1750. σ. 80), οὐδὲ ἐκ τῆς λειτουργίας τοῦ Ἰακώβου μετηνέχθη εἰς τὰς νῦν τελομένας ἱεράς λειτουργίας τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ Βασιλείου (Φ. Παπαδοπούλου Λειτουργ. 1895. σελ. 114), ἀλλ' ἔργον τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ καὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ, σαφῶς καταδεικνύσι τὸ μὲν οἱ ἐν αὐτῷ τῷ ὕμνῳ ὑπάρχοντες θεολογικοὶ ὅροι: Θεοτόκος, (κατ' ἀντίθεσιν τοῦ Χριστοτόκος) ἀειπαρθένος, ἀτρέπτως ἐνανθρωπήσας, εἰς ὧν τῆς ἁγίας Τριᾶδος συνδοξάζόμενος τῷ Πατρὶ, οἵτινες βεβαίως προϋποτιθέασιν τὰς δογματικὰς συζητήσεις τῆς Α'. Β'. Γ'. καὶ Δ'. Οἰκουμενικῆς Συνόδου (325-451): τὸ δέ, ὃ καὶ σπουδαϊότατον, ὅτι ἐν τοῖς δογματικοῖς Βασιλικούσις τύποις τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ πανταχοῦ διαφαίνεται ἡ τοῦ ὕμνου τούτου διακατέχουσα τὸν Αὐτοκράτορα ἔννοια, ὡς ἐν παραδείγματι «... καὶ τὴν ἁγίαν Μαρίαν εἶναι Θεοτόκον ἀρνούμενου τοῦ Νεστορίου καὶ οὐκ ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου λέγοντος τὸ θεῖον σῶμα Χριστοῦ... ὅτι Θεοτόκος ἐστὶν ἡ ἁγία Μαρία... καίτοι γεγέννηται κατὰ σάρκα... ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου... μορφὴν δούλου λαβὼν... ἀτρέπτως γάρ ἐστιν... τοιγαροῦν ὁμολογοῦμεν τὸν μονογενῆ υἱὸν τοῦ Θεοῦ λόγον Θεὸν τέλειον, καὶ ἄνθρωπον τέλειον... διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν ἐκ Μαρίας τῆς Παρθένου κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα (γεννηθέντα) ὁμοούσιον τῷ πατρὶ... ὁμολογοῦμεν καὶ τὴν ἁγίαν Παρθένον ἀληθῶς Θεοτόκον διὰ τὸ τὸν Θεὸν λόγον σαρκωθῆναι καὶ ἐνανθρωπῆσαι καὶ ἐξ αὐτῆς συλλήψεως ἐνώσαι αὐτῷ τὸν ἐξ αὐτῆς ληφθέντα ναόν». (Κεδρηνοῦ. Τόμ. Α', σελ. 665. 2, 22. σελ. 666. 5, 23. σελ. 667. 2, 9. 12. 15), καὶ ἐν αὐτῇ δὲ ἔτι τῇ ἐπιγραφῇ, ἣν ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ Ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς ἐπέγραψεν ὡσαύτως καὶ ἐν ταύτῃ τὸν ἐν τῷ ὕμνῳ τοῦ «ὁ μονογενὴς υἱὸς» ἐγκείμενον νοῦν διαβλέπομεν: «Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν σοὶ προσφέρωμεν οἱ δοῦλοί σου, Χριστέ, Ἰουστινιανὸς καὶ Θεοδώρα, ἃ εὐμενῶς πρόσδεξαι, Υἱὲ καὶ Λόγε τοῦ Θεοῦ ὁ σαρκωθεὶς καὶ σταυρωθεὶς ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ ἡμᾶς ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει σου διατήρησον, καὶ τὴν πολιτείαν, ἣν ἡμῖν ἐπίστευσας, εἰς τὴν ἰδίαν σου δόξαν αὐξήσον καὶ φύλαξον πρεσβείαις τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας.» Γνωστὸν ἄλλως ἐκ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱ-

Τὰ μεγαλοπρεπῶς δὲ ὑπεράνω τοῦ ναοῦ καὶ ὑπὸ τὸν θόλον, ἐν ταῖς κοίλοις τριγωνικοῖς τμήμασι, μετ' ἐξαισίου τέχνης ἐλαφρῶς περιπτάμενα ἐξαπτέρυγα, (ὧν εἰκόνα ἰδὲ ἐν σελ. 51), ὑπεδήλουν τὰ κύκλω τῆς δόξης τοῦ Κυρίου ἐστῶτα Σεραφεῖμ ἐν τῷ Οὐρανῷ, ('Ησ. ς'. 2), οὕτινος, κατὰ τοὺς μυστικούς ἐρμηνευτὰς τῶν μερῶν τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ, σύμβολον ἀπὸ τοῦδε ἐθεωρεῖτο ὁ ὑπεράνω τοῦ Ναοῦ ἀναπεπταμένος μέγας τοῦ Ναοῦ θόλος, ἐφ' οὗ, ὡς ἐπὶ θρόνου, εἰκονίζετο ὁ Ἰησοῦς ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν καὶ εὐλογῶν τὰ διὰ πάντων τῶν αἰώνων εἰσερχόμενα εἰς τὸν Ναὸν ἀγαπητὰ τέκνα τῆς πολυτόκου Αὐτοῦ Ἐκκλησίας. Ἐξακόσια δὲ τεσσαράκοντα καὶ πέντε μετὰ ταῦτα ἔτη, ἦτοι τῷ 1182, βλέπομεν ἀποτυπούμενα ὁμοιοτύπως τὸ πρῶτον τὰ ἐξαπτέρυγα ταῦτα ἐπὶ τῶν νομισμάτων τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου τοῦ Κομνηνοῦ¹, εἶτα δὲ καὶ ἐπὶ νομισμάτων τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου τοῦ Β', Μιχαὴλ Θ'.², καὶ τελευταῖον ἐν Νικαίᾳ ἐπὶ τῶν νομισμάτων Ἰωάννου Δούκα τοῦ Βατάτση³.

Σύγχρονα δὲ τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας ψηφιδωτάματα εἰσὶν ἡ ἐν Ῥαβέννῃ ἐν τῇ ἀψίδι τοῦ ναοῦ τοῦ S. Michele in Affrisco μουσειακὴν παράστασις τοῦ Ἰησοῦ (περὶ τῷ 545, ἀπὸ δὲ τοῦ 1847 εὕρισκομένη ἐν Βερολίνῳ)⁴ ἐν ᾗ μετὰ τῶν Ἀρχαγγέλων Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ κομιδῇ νέος παρίσταται ὁ Ἰησοῦς, τῇ δεξιᾷ κρατῶν Σταυρόν, τῇ δὲ ἀριστερᾷ ἀνεφωγμένον εὐαγγέλιον⁵. Ὡσαύτως σύγχρονα εἰσὶ τὰ ἐν Ῥαβέννῃ περὶ τὸ 547 ψηφιδωτάματα τοῦ Ναοῦ τοῦ S. Vitale, ἐνθα ἐν ἀρρήτῳ μεγαλοπρεπείᾳ ἐπὶ τῆς ἀψίδος, κομιδῇ πάλιν νέος

στορίας ὅπως ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς εὐχαρίστως ἠσχολεῖτο περὶ τοιαύτας θεολογικὰς συζητήσεις, ὡς ὁ τύπος αὐτοῦ «εἷς ἐκ τῆς Τριᾶδος ἐστὶν ὁ ὁ θς» καὶ ὅτι τῇ διαταγῇ αὐτοῦ συνεκλήθη ἡ Ε'. Οἰκουμένη Σύνοδος (553) πρὸς κατάκρισιν τῶν τριῶν καλουμένων κεφαλαίων, Mansi τόμ. IX. σελ. 157 Μελετ. Ἐκκλ. Ἱστορ. Β. σ. 87, Διομ. σ. 121 Ἐκ πάντων τούτων δῆλον ὅτι ἀληθεύουσιν οἱ ἀνωτέρω ἱστορικοὶ, λέγοντες, ὅτι ὁ ὕμνος οὗτός ἐστι ποίημα τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ.

¹ Sabatier, τόμ. Β'. pl. LVII. 10.

² Sabatier, τόμ. Β'. pl. LX. 19.

³ Sabatier, τόμ. Β'. pl. LXIV. 13, 15.

⁴ Schultze, Archäol., σ. 222.

⁵ Kraus, ἐν λέξει Mosaik, σ. 227, Ciampini V. M. II. 63. Tav. XVII. Garrucci tav. CCLXVII.

ἀγένειος ὁ Ἰησοῦς, μεταξὺ τῶν δύο ἀρχαγγέλων, παρ' οἷς ἕστανται ὁ S. Vitalis καὶ ὁ Ἐπίσκοπος S. Ecclesius, κάθεται ἐπὶ τῆς γήινης σφαίρας, ὡς «*ἄρχων τῶν βασιλείων τῆς γῆς*» ('Αποκ. α'. 5), τῇ δεξιᾷ διδῶν στέφανον τῷ ἀγίῳ Βιταλίῳ, τῇ δὲ ἀριστερᾷ κρατῶν τὸ ἐπτὰ σφραγίσιν κατεσφραγισμένον βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως (ε'. 1.)· ἐπὶ τῶν τοίχων δὲ τοῦ Ναοῦ τούτου ἀναπτύσσονται τὰ περίφημα ψηφοθετήματα τῶν Βασιλικῶν δωροφοριῶν, δεξιᾷ μὲν τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ¹, ἀριστερᾷ δὲ τῆς συζύγου αὐτοῦ Θεοδώρας· καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ, ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανός, ἔχων ὕψος 8 1/2 κεφαλῶν καὶ φέρων τὰ πρὸς τὸν Ναὸν δῶρα, περιστοιχίζεται ὑπὸ τῶν αὐλικῶν φερόντων ἐπὶ τῶν μανδυῶν αὐτῶν τὰ τετραγωνικὰ αὐλικὰ αὐτῶν διάσημα καὶ ἀκολουθεῖται ὑπὸ δορυφόρων στρατιωτῶν φερόντων ἀσπίδας καὶ λόγχας, ἐπὶ μιᾷς δὲ τῶν ἀσπίδων τῶν λογχοφόρων τούτων στρατιωτῶν διὰ ποικίλων λίθων παρίσταται τὸ ἱερὸν μονόγραμμα τῆς παρατάξεως δὲ ταύτης προηγεῖται ὁ Ἐπίσκοπος MAXIMIANUS φέρων Σταυρόν, οὐ προπορεύονται κατώτεροι κληρικοί, ὧν εἷς μὲν φέρει τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον, ὁ δὲ ἕτερος κωθώνιον ἀγιάσματος ἐξυρτημένον ἐξ ἀλύσεων². ἐν τῷ δευτέρῳ δὲ ψηφοθετήματι, οὗτινος τὴν εἰκόνα ἐνταῦθα καὶ δημοσιεύομεν, μεγαλοπρεπῶς ὡσαύτως παρίσταται ἡ Αὐτοκράτειρα Θεοδώρα. ἔχουσα ὕψος 9 κεφαλῶν, ἀκολουθουμένη ὑπὸ τῶν Κυριῶν τῆς Αὐλῆς καὶ πέντε ἐτέρων θεραπαινίδων προηγούνται δὲ ταύτης δύο αὐλικοί, ὧν εἷς ἀναπεταννύει τὰ ἱερά τοῦ Ναοῦ βῆλα, ὅπως ἐκ τοῦ αἰθρίου (Atrium), ἐνθα ἡ φιάλη, ἡ Θεοδώρα εἰσέλθῃ εἰς τὸν Ναόν, ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶ κρατοῦσα τὰ ὑπ' αὐτῆς προσφερόμενα δῶρα.

¹ Ὡς δὲ ἦδη (σελ. 44) ἀνεφέρομεν ὅτι κατὰ τὸν δ'. καὶ ε'. αἰῶνα οἱ χριστιανοὶ διαφόρους ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων αὐτῶν ἐνύφαινον εὐαγγελικὰς

¹ Εἰκόνα τούτου ἰδὲ Kraus ἐν λέξει Mosaik. II fig. 261. σελ. 427. Bucher. fig. 110. σελ. 108.

² Περὶ τῆς ὀνομασίας κωθώνιον καὶ τῆς ἐν ἐτέρῳ σκευῇ ἐναποθέσεως τούτου, ὡς καὶ περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ἀγιάσμοι, ἰδὲ Κωδινού τοῦ Κουροπαλάτου περὶ ὀφφικίων. ἔκδ. Βόννης σελ. 78-09 «... ὁ δὲ (πρωτοψάλτης φέρει) σκεῦος τὸ κοινῶς οὕτω καλούμενον οἶνοχετόν, κωθώνιον ἔχον ἐντὸς μετὰ ἀγιάσματος. Τὸ κωθώνιον δὲ ἀπὸ τοῦ πρωτοψάλτου λαβὼν, καὶ τοῦ ἀγιάσματος διὰ τῶν δακτύλων ὡς ἔθος ἀψάμενος, περιχρίει τὸ μέτωπον τοῦ βασιλέως καὶ τοὺς ὀφθαλμούς.»

παραστάσεις, οὕτω καὶ ἐν τῇ διηνησιμένη ραφιδείσει (broderie) τῆς Αὐτοκρατείας Θεοδώρας παρίστανται οἱ Μάγοι, τὰ δῶρα τῷ Ἰησοῦ προσφέροντες, ἐκ τῆς σχετικῆς ἐννοίας ὅτι καὶ αὕτη ὡς οἱ Μάγοι, δῶρα ὡσαύτως τῷ Ἰησοῦ ἐν τῷ Ναῷ προσφέρει. Περὶ τὴν κεφαλὴν δὲ ταύτης, ὡς καὶ περὶ τὴν τοῦ Αὐτοκράτορος, γράφεται στέφανος, ὡς περὶ τὰς κεφαλὰς τῶν ἁγίων, εἰς ἐνδειξὴν τῆς Βασιλικῆς αὐτῶν δόξης καὶ Μεγαλειότητος (σελ. 41).

Ἡ Αὐτοκράτειρα Θεοδώρα προσκομίζουσα τὰ δῶρα αὐτῆς.

Ψηφιδέημα ἐν τῷ Ναῷ τοῦ S. Vitale ἐν Ῥαβέννῃ (547).

Ἐν ἀμφοτέροις δὲ τοῖς ψηφιδέημασι τούτοις δύναται τις λαμπρῶς νὰ σπουδάσῃ τὰς ποικίλας περιβολὰς καὶ ἀμφιέσεις τοῦ Αὐτοκράτορος, τῆς Αὐτοκρατείας, τῶν Μεγιστάνων, τῶν Κληρικῶν, τῶν Κυριῶν καὶ τῶν δορυφόρων τῆς βυζαντιακῆς Αὐλῆς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἥς πιστὴν

εἰκόνα τὰ μοναδικὰ καὶ πολὺτιμα ταῦτα ψηφροθετήματα ἡμῖν παρέχουσιν¹.

Ἑτέρα ψηφροθετήματα ἐν Ῥαβέννῃ εἰσὶ τῆς S. Maria in Cosmedin (πρότερον Βαπτιστήριον τῶν Ἀρειανῶν) περὶ τὸ 553, ἐνθα ἐν μέσῳ τῶν 12 Ἀποστόλων στεφάνους κρατούντων, παρίσταται ἡ βάπτισις τοῦ Ἰησοῦ². Τοῦ S. Apollinare in Classe παρὰ τὴν Ῥαβένναν περὶ τὸ 567, ἐνθα ὁ Ἰησοῦς ἐν προτομῇ παρίσταται μεταξὺ τῶν συμβόλων τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν, ἐπὶ τῆς κόγχης δὲ ἰδιορρύθμως ὁλως ἀναπτύσσεται ἡ Μεταμόρφωσις τοῦ Κυρίου³. Τὰ ἐν τῷ Ναῷ τοῦ S. Apollinare nuovo ἐν Ῥαβέννῃ (S Martino in coelo aureo 553—566), ἐνθα εὕρηται ἡ περίφημος λιτανεῖα ἁγίων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ὡς ἡ τῆς ἁγίας Ἀγνῆς, Κικελίας, Φελίτσιτας Περπέτουας καὶ λαμπραὶ μουσεῖώσεις τῶν θαυμάτων καὶ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ. Περὶ τῆς Βασιλικῆς ταύτης δικαίως ὁ Pératé σ. 234 λέγει «si l'on veut avoir idée de ce que devait être la basilique chrétienne primitive, dans toute la noblesse, la simplicité et la puissance expressive de sa décoration, il faut visiter St. Apollinaire Nouveau.»⁴ Πρὸς δὲ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ψηφροθετήματά

¹ Περὶ τῶν ψηφροθετημάτων τοῦ Ναοῦ τούτου πρβλ. Ciampini. V. M. II. 65. Tab. XIX—XII. Garrucci Tav. CCLVIII—CCLIV. Schnaase. III. σ. 203. Richter. Die Mosaiken von Ravenna. Tav. IV. Lübke. I. fig. 183. σ. 268. Bayet. L'art Byz. fig. 16. σελ. 64—66.

² Ciampini. V. M. II. 77. Tab. XXXIII. Garrucci. Tab. CCXLI. Kraus, ἐν λέξει Mosaik. II. σ. 427.

³ Εἰκόνα ταύτης ἰδὲ Kraus, ἐν λέξει Verklärung Christi. II. fig. 516. σ. 934. καὶ ἐν λέξει Mosaik. II. σ. 428. πρβλ. καὶ Ciampini II. 79. Tab. XXIV. Garrucci Tav. CCLXV—CCLXVII. καὶ Tav. CCLXXV. Schnaase. III. σ. 206. Lübke. I. σελ. 270. καὶ Kraus ἐν λέξει Mosaik. II. σ. 428, περὶ τῶν ἐν τῷ Ναῷ τούτῳ ψηφροθετημάτων τοῦ ζ' αἰῶνος.

⁴ Εἰκόνα τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Βασιλικῆς ταύτης ἰδὲ Pératé. Archéol. Chrét., fig. 134. σ. 185. ψηφροθετήματα δὲ fig. 153. σ. 234. fig. 154. σ. 235. fig. 155—165. σελ. 237—243. Bayet. fig. 17. σ. 66. Kraus, ἐν λέξει Mosaik. II. σ. 428. I. fig. 91. σ. 189. Schultze, Archäol. fig. 64. 65. σ. 210—218. Ἐν σελ. 41 εἵπομεν ἤδη ὅτι ἀρχικῶς ὑπὸ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰησοῦ ὑπετίθετο ὁ Σταυρός, περὶ δὲν εἶτα ἐτίθη ὁ στέφανος περιγράφας τὰ τρία κέρατα τοῦ Σταυροῦ, ἐφ' ὧν βραδύτερον ἐτίθησαν τὰ γράμματα Ο Ω Ν, ἐν τῷ ναῷ τούτῳ λόγου ἅ-

εἰσι τὰ ἐν Ῥώμῃ περὶ τὸ 578 ἐν τῷ Ναῷ τοῦ S. Lorenzo fuori le mura, ἔνθα ὁ Ἰησοῦς καθήμενος ἐπὶ τῆς γήινης σφαίρας τῇ δεξιᾷ εὐλογεῖ, τῇ δ' ἄριστερᾷ κρατεῖ Σταυρόν·¹ ἡ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Θεοτόκου ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ διὰ ψηφίδων εἰκὼν τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου² καὶ ἄλλαι τινὲς μουσειογραφικαὶ παραστάσεις, περὶ ὧν ἰδὲ Kraus ἐν λέξει Mosaik. II. σ. 429.

Σύγχρονοι ὡσαύτως εἰκόνες «ὕποχρύσω καὶ ἀργυρίτιδι ψηφίδι» κεκοσμημέναι ἦσαν αἱ ἐν Γάζῃ ἀγιογραφικαὶ παραστάσεις τοῦ Ναοῦ τοῦ ἁγίου Σεργίου, ὧν λαμπράν φιλολογικὴν περιγραφὴν τῆς διαθέσεως διέσωσεν ἡμῖν ὁ μαθητὴς τοῦ Προκοπίου ῥήτωρ Χορίκιος³.

Ὅπως δὲ διὰ πᾶν χριστιανικὸν οἰκοδόμημα ἐπιβαλλόμενον ὑπόδειγμα τοῦντεῦθεν ἦν ὁ Ναὸς τῆς ἁγίας Σοφίας, οὕτω καὶ αἱ ἀγιογραφίαι τοῦ Ναοῦ τούτου χρησιμεύουσι τοῦντεῦθεν ὡς τὰ ἐπίσημα ἔθνηκα ὑποδείγματα, καθ' ἃ ἔδει νὰ διακοσμοῦνται πάντες οἱ μετὰ τὸν Ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας ἐγειρόμενοι Χριστιανικοὶ Ναοί.

Ὡς ἐκ τούτου, ὁ Ναὸς τῆς ἁγίας Σοφίας ἀποβαίνει φωτοβόλος ἐστία οὐ μόνον τῆς περιόδου ταύτης, ἀλλὰ συμπάσης τῆς χριστιανικῆς ἀγιογραφίας καὶ τῆς ἐν γένει Χριστιανικῆς τέχνης τῶν μετέπειτα αἰώνων. Οὕτως ἡ Χριστιανικὴ ἀγιογραφία, εἰσελθοῦσα εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς νέας σχολῆς, κατ' ἀνάγκην καθ' ὅλον τὸν ζ'. καὶ ἀρχόμενον τὸν η'. αἰῶνα ἠκολούθησε τὴν ἀπὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας ληφθεῖσαν φορὰν, ὡς τοῦτο δείκνυται ἐν τῷ ἐν Ῥώμῃ ναῷ τῆς Ἁγίας Ἀγνῆς

ξίον ὅτι ἐν τῷ ψηφιοθετήματι, ἐν ᾧ παρίσταται ὁ Ἰησοῦς ἀφορίζων τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐριφίων (Ματθ. κε'. 31.), ὁ Ἰησοῦς φέρει ὀπίσω αὐτοῦ Σταυρόν ἐν σχήματι T. ἰδὲ Pératé. Archéol. fig. 156. σ. 237. Περὶ τοῦ Σταυροῦ τοῦ σχήματος τούτου, ἰδὲ καὶ Schäfer, Das Handbuch der Malerei. 1845. σελ. 304 καὶ ἐν γένει πλὴν τῶν ἐν σελ. 17-18 περὶ Σταυροῦ λεχθέντων, ἰδὲ καὶ Rheinwald. Die Kirchliche Archäologie 1830 σελ. 406.

¹ Ciampini V. M. II. 101. Tav. XXVIII. Garrucci tav. CCLXXI. Kraus ἐν λέξει Mosaik. II. σ. 428. Schultze Archäol. σ. 232.

² Kraus, ἐν λέξει Mosaik. II. σ. 429. Garrucci. tav. CCLXVIII.

³ Ἐγκώμιον εἰς Μαρκιανὸν ἐπίσκοπον Γάζης, ἐν ᾧ καὶ ἐκφρασις Ναοῦ τοῦ ἁγίου μάρτυρος Σεργίου. Choricii Gazaai orationes declamationes fragmenta. ἔκδ. Boissonade Paris 1846. σ. 79. πρὸς. καὶ Bayet, L'art Byz. σ. 75. καὶ Bayet Recherches pour servir à l'histoire de la Peinture. Paris 1879. σελ. 60-62.

(S. Agnes, fuori le mura. 625—638), ἐνθα ἐπὶ τῆς ἀψίδος παρίσταται ἡ ἀγία Ἀγνή βυζαντιανὴν περιβεβλημένη βασιλικὴν στολήν· ἐν τῷ παρὰ τὸ βαπτιστήριον τοῦ Λατεράνου ἐν Ῥώμῃ παρεκκλησίῳ τοῦ S. Venantius ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ζ' αἰῶνος (640—642), ἐνθα ἀνστηρότερον ὁ βυζαντικὸς ῥυθμὸς διαφυλάσσεται², ἐν τῷ S. Stefano rotonto ἐν Ῥώμῃ (642—649)³, ἐν τῇ ἀγίᾳ Εὐφημίᾳ (680) καὶ ἐν τῷ S. Pietro in Vincoli (682), ὡσαύτως ἐν Ῥώμῃ⁴ ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τῆς S. Maria ad praesepe (705—708), ἐν τῷ Βατικανῷ τῆς Ῥώμης⁵ καὶ ἐν ἄλλοις Ναοῖς.

Ἐνῷ δὲ ἐπὶ τῶν Χριστιανικῶν νομισμάτων, ἀπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου (395—408)⁶ μέχρι τοῦ Αὐτοκράτορος Ἡρακλείου (610—612)⁷, εἰκονίζονται ἀπλῶς διάφοροι τύποι τοῦ ἱεροῦ μονογράμματος X ,⁸ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης τὸ πρῶτον ἤδη ἄρχεται ἡ ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῶν Αὐτοκρατόρων τοῦ βυζαντίου ἀπεικόνισις τῶν ἱερῶν προσώπων τοῦ Ἰησοῦ, τῆς Θεοτόκου καὶ πολλῶν ἐτέρων ἁγίων.

Οὕτως ἐπὶ τῶν νομισμάτων Ἰουστινιανοῦ Β. τοῦ ῥινοτμήτου

¹ «Das reiche kaiserliche Gewand weist auf den byzantinischen Einfluss hin welcher sich auch in den schlanken Verhältnissen der Figuren zeigt.» Kraus, ἐν λέξει Mosaik. II. σ. 429. Pératé, Archéol. σ. 255. Ἐν τῷ Ναῷ τούτῳ ἐν τῇ μνήμῃ τῆς S. Agnese, 21 Ἰανουαρίου, εὐλογοῦνται τὰ ἄρνια, ἀφ' ὧν κείρονται τὰ ἔρις, δι' ὧν κατασκευάζονται τὰ pallium, ἅτινα ὁ Πάπας προσφέρει εἰς τοὺς ἁρχιερεῖς. Baedeker. Italie-centrale 1887. σ. 346—7.

² Pératé, Archéologie, σ. 255. «...tritt in dem Triumphbogen das byzantinische Element stärker hervor». Kraus, ἐν λέξει Mosaik. II. σ. 429.

Εἰκόνα τοῦ Παντοκράτορος ἐν τῷ ναῷ τούτῳ κατὰ τι πρὸς τὸν τῆς Μονῆς Δαφνίου ὁμοιάζοντα ἰδὲ Pératé, Archéol. fig. 170. σ. 255.

³ Pératé, Archéol. σ. 256. Kraus ἐν λέξει Mosaik. II. σ. 429.

⁴ Ciampini V. M. 114 Tab XXXIII. Schnaase. III. σ. 572. Garrucci tav. CCLXXV. Kraus, ἐν λέξει Mosaik. II. σ. 429.

⁵ Pératé, Archéol. σ. 257. Kraus, ἐν λέξει Mosaik. II. σ. 429. Garrucci tav. CCLXXIX—CCLXXXI.

⁶ Sabatier τόμ. Α'. σ. 98. pl. III, n° 10.

⁷ Sabatier τόμ. Α'. σ. 273. 277. pl. XXX. n° 1.

⁸ Ch. Lenormant. Des signes de Christianisme qu'on trouve sur quelques monuments numismatiques du III siècle pl XXIX. et XXX.

(685—711), τὸ πρῶτον ἤδη ὑπὸ ἀρχαίζουσιν ὅλως μορφὴν ἀρχαίας τέχνης ἀπεικονίζεται οὐλόθριξ ὁ Ἰησοῦς, ὡς καὶ οἱ μετα ταῦτα ἱστορικοὶ ἀναφέρουσι,¹ τῇ μὲν δεξιᾷ εὐλογῶν, τῇ δὲ ἀριστερᾷ κρατῶν Εὐαγγέλιον ἀντὶ δὲ στεφάνου ὑπὸ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ φέρει ἀπλῶς τὸν Σταυρόν, ὡς ἤδη ἐν σελ. 41—42 περὶ τούτου τὰ δέοντα εἵπομεν.

Νόμισμα

Ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος δὲ τούτου μέχρι τοῦ ἐν Τραπεζοῦντι Δαβίδ τοῦ Κομνηνοῦ (1458—1461),² ποικίλοι ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῶν Χριστιανῶν αὐτοκράτορων ἀποτυπῶνται ἁγιογραφικοὶ τύποι, ὧν ἡ μελέτη μεγάλως συμβάλλεται εἰς τὴν γνῶσιν τῶν κατὰ διαφόρους αἰῶνας διαφόρων ἁγιογραφικῶν τύπων.

Ἰουστινιανοῦ Β'·
τοῦ ῥινομήτου.

Πλὴν δὲ τοῦ ἀνωτέρω ἀρχαικοῦ τύπου τοῦ Ἰησοῦ, ἀπὸ τῶν Χριστιανικῶν νομισμάτων τῶν διαφόρων αἰώνων, ὡς ἐν παραδείγματι, προσάγομεν ὧδε δώδεκα τινες τῶν κυριωτέρων ἁγιογραφικῶν τύπων τοὺς ἑξῆς·

1. Τοῦ Ἰησοῦ καθημένου ἐπὶ θρόνου + IHS. XPS. REX. REGNATIVM., ἐπὶ νομίσματος τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Γ' καὶ Ῥωμανοῦ Α' τοῦ Λεκαπηνοῦ, (920—944)³ κατὰ τὸν τύπον τοῦ ψηφροθετήματος τοῦ Ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας (σελ. 58).

2. Τοῦ Ἰησοῦ ἐν τύπῳ κομῶντος καὶ πωγωνοφοροῦντος Ἐμμανουήλ, τῇ δεξιᾷ εὐλογοῦντος τῇ δὲ ἀριστερᾷ κρατοῦντος Εὐαγγέλιον. «IC. XP. EMMANOYHA +» ἐπὶ νομίσματος τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Α' τοῦ Τσιμιστῆ (969—976).⁴

3. Τοῦ Ἰησοῦ ἐν μορφῇ τοῦ ἐπικρατήσαντος τύπου τοῦ Παντοκράτορος « + IHS. XPS. REX REGNATIVM.,» τῇ δεξιᾷ εὐλογοῦντος τῇ

¹ Ἰωάνν. Δαμ. Πατρ. Ἐκδ. Migne τόμ. 95. σελ. 349 πρβλ. καὶ Κεδρηνὸν ἔκδ. Βόννης τόμ. Α' σελ. 174 «... τὸ οὐλον καὶ ὀλιγότριχον σχῆμα ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος οἰκειότερόν ἐστιν.» καὶ Θεοφ. χρονογρ. τόμ. Α. σελ. 174.

² Sabatier. τόμ. Β. σελ. 279. pl. LXIV. n 2.

³ Sabatier. τόμ. Β'. σελ. 124. pl. XLVI. 6.

⁴ Sabatier. τόμ. Β' σελ. 138, pl. XLVIII 5.

δ' ἀριστερᾷ κρατοῦντος Εὐαγγέλιον¹, ἐπὶ νομίσματος τοῦ Αὐτοκράτορος Βασιλείου Θ' καὶ Κωνσταντίνου ΙΑ' (976—1025)².

4. Τῆς Θεοτόκου, ἄνευ τοῦ παιδὸς Ἰησοῦ, *προσεβείαν ποιούσης* (orante) «**ΜΡ. ΘΥ. + ΜΑΡΙΑ,**» ἐπὶ νομίσματος τοῦ Αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ σοφοῦ (886—912)³, μαθητοῦ τοῦ ἱεροῦ Φωτίου, δεξιᾷ ταξὶ τὰ τοῦ μικροῦ ἁγιασμοῦ καὶ πιθανῶς κατὰ τινες οὗτος συνέγραψε καὶ τὸν ἐν αὐτῷ πρὸς τὴν Θεοτόκον ὡραιότατον κανόνα : «**Ἡ τὸ χαῖρε δι' Ἀγγέλου.** . . . »⁴

5. Τῆς Θεοτόκου ἱσταμένης καὶ φερουσας ἐν ἀγκάλαις τὸ βρέφος Ἰησοῦν (βρεφοκρατούσης)⁵ «**Μ. Θ. + ΠΑΡΘΕΝΕ COI ΠΟΛΥΓΑΙΝΕ**» (ἐπὶ τοῦ ἐτέρου δὲ μέρους τοῦ νομίσματος «**ΟC ΗΛΙΠΚΕ ΠΑΝΤΑ ΚΑΤΟΡΘΟΙ**»), ἐπὶ νομίσματος τοῦ πολλὰ ἐν αἰχμαλωσίᾳ παθόντος Αὐτοκράτορος Ῥωμανοῦ Δ' τοῦ Διογένηος (1067—1070)⁶.

6. Τῆς Θεοτόκου ἐν προτομῇ κρατούσης κατὰ μέτωπον ἐπὶ τοῦ

¹ Ἀκριβῶς οὕτως εἰκονίζεται ἡ χεὶρ τοῦ ἐν Δαφνίῳ Παντοκράτορος κρατοῦντος τὸ Εὐαγγέλιον. Πρὸλ. Γ. Λαμπάκη, Μονὴ Δαφνίου σελ. 123—128, ἐν ᾗ ἡ εἰκὼν τοῦ Παντοκράτορος τῆς Μονῆς Δαφνίου.

² Sabatier. τόμ. Β'. σελ. 144. pl. XLVIII. 10.

³ Sabatier. τόμ. Β'. σελ. 113. pl. XLV. II.

⁴ Ῥομπότου, Λειτουργικὴ σελ. 317—318. Ἐὰρ γε ἡ πρὸς τὴν Θεοτόκον εὐλάβεια τοῦ διδασκάλου ἐπέδρασεν καὶ ἐπὶ τὸν Αὐτοκράτορα μαθητὴν ;

⁵ « . . . καὶ τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου βρεφοκρατοῦσαν ». Miklosich καὶ Müller, Acta et Diplomata graeca τόμ. Α'. 221.

⁶ Sabatier τόμ. Β'. σελ. 171. pl. L. 14. Κατὰ τὸν τύπον τοῦτον, ὡς καὶ τὸν τοῦ ἱσταμένου Ἰησοῦ (Sabatier. LLIX. 13 LII. 17. LV. 2 LXIV. 10. LXII. 11.) εὐρηγεται αἱ ἐπὶ τῶν Ἀνατολικῶν παραστάδων ἀρχαιόταται εἰκόνες τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου ἐν Σάμαρχ, ἐν τῷ παρὰ τὴν Χρύσαφον ναῶ τῆς Παναγίας, εἰς θέσιν «**Π α λ η ο χ ω ρ ι ο**», ἐν τοῖς ψηφροβετήμασι τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Μονῆς τῶν Μεγάλων Πυλῶν, ἃς ἡμεῖς κατὰ Σεπτέμβριον 1895 ἐφωτογραφήσαμεν καὶ ἐν τῷ κώδικι τοῦ Χριστιανικοῦ Μουσείου ὑπ' ἀριθ. 2150—2151 καταχωρίσαμεν, καὶ ἀλλαχοῦ. Κατὰ τὸν τύπον δὲ τοῦτον καὶ ὁ πολλὸς Θεόφιλος ἔγραψεν ἐν Ἀθήναις τὰς ἐν τῷ εἰκονοστασίῳ τοῦ Ναοῦ τοῦ Νικοδήμου εἰκόνας, ὡς καὶ ὁ ἐκ Πελοποννήσου, ἐν ἀγίῳ δὲ Ὅρει παρὰ τοῖς Ῥώσσοις σπουδάζας ἱερομόναχος Γεννάδιος Παπαδόπουλος, ἔγραψε τὰς εἰκόνας τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου ἐν τῷ εἰκονοστασίῳ τοῦ ἐν Πατησίου ναϊδίου τῆς ἁγίας Ζώνης, ἔξοχα ἀληθῶς ἔργα σεμνῆς καὶ ἀμέμπτου Βυζαντιακῆς τέχνης, πληρεῖς τὸ μῦρον τῆς χριστιανικῆς σεμνότητος καὶ ἀγιότητος ἀποπνέοντα.

ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ
ΑΠΟ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΩΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

σελ. 69—73).

στήθους αὐτῆς τὸν παῖδα Ἰησοῦν « $\overline{\text{M}\overline{\text{P}}}$. $\overline{\Theta\Upsilon}$. + $\overline{\Theta\text{KE BOH}\overline{\Theta\text{H}}}$ », ἐπὶ νομίσματος τοῦ Αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ Δ' .καὶ Εὐδοκίας (1067-1070)¹ κατὰ τὸν τύπον ὃν πολλαχοῦ βλέπομεν ἐν τοῖς μύαξι τῶν ἱερῶν Ναῶν².

7. Τῆς Θεοτόκου ἐπὶ θρόνου, κρατούσης ἐν κύκλῳ τὸν παῖδα Ἰησοῦν, « $\overline{\text{M}\overline{\text{H}\overline{\text{P}}}$. $\overline{\Theta\Upsilon}$.» ἐπὶ νομίσματος τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰωάννου Β' .τοῦ Κομνηνοῦ (1118—1143)³ κατὰ τὸν ἐπικρατήσαντα περίπου τύπον ἐπὶ τῶν ἀψίδων τοῦ ἱεροῦ βήματος, τῶν ἀρχαίων Ναῶν, ὡς ἐν τῷ μύακι τοῦ Ναοῦ τῆς Μονῆς Δαφνίου, Καισάριανῆς, Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ κτλ.

8. Τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ « $\overline{\text{K}}_{\overline{\text{P}}}$. $\overline{\text{X}}_{\overline{\text{M}}}$.» τῇ δεξιᾷ (;), τῇ δὲ ἀριστερᾷ κρατοῦντος περιεπιλεγμένον εἰλητάριον, ἐπὶ νομίσματος τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Μανουὴλ Ἀγγέλου (1230—1232)⁴.

9. Τοῦ ἁγίου Δημητρίου πανόπλου ἱσταμένου τῇ δεξιᾷ κρατοῦντος

Ο	Δ-Ι
Α	Μ
Γ Ι	Τ Ρ [Ι]
Ο C	Ο C

λόγχην, τῇ δ' ἀριστερᾷ θυρεόν, ἐπὶ νομίσματος τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰωάννου Ε' . τοῦ Παλαιολόγου (1341—1391)⁵

10. Τοῦ ἁγίου Δημητρίου ὡσαύτως, τῇ δεξιᾷ φέροντος σταυρόν

Ο	Μ
Α Γ	Η
Η Ο C	Τ [ΡΙΟΣ]
Δ	

¹ Sabatier. τόμ. Β'. σελ. 170. pl. L. 12.

² Ἐν τῇ νήσῳ Σικίνῳ, ἣν τῷ 1891 ἐπεσκέφθην, ὑπὸ τὸν τύπον τοῦτον εἶδμεν δύο εἰκόνας, τὴν μὲν ἐν τῷ εἰκοσαστίῳ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, ὑπὸ τὸ ὄνομα $\overline{\text{M}\overline{\text{H}\overline{\text{P}}}$. $\overline{\Theta\Upsilon}$. ἢ $\overline{\text{KAP}\overline{\Delta\text{IOTHC}\overline{\text{A}}}}$, τὴν δὲ ἐν τῷ μύακι τοῦ παρὰ τὸν Ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος (νῦν Παναγία ἢ Ἐπισκοπὴ) ναυίδιου τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὑπὸ τὸ ὄνομα $\overline{\text{M}\overline{\text{H}\overline{\text{P}}}$. $\overline{\Theta\Upsilon}$. ἢ $\overline{\text{ENKAP}\overline{\Delta\text{HOTHC}\overline{\text{A}}}}$. Ἀμφότερα δὲ τὰ ἐπίθετα ταῦτα δηλοῦσι τὴν Θεοτόκον, τὴν ἐπὶ τῆς καρδίας αὐτῆς βαστάζουσαν τὸν παῖδα Ἰησοῦν. Καὶ νῆσος δὲ τις ἔρημος, οὐ μακρὰν τῆς νήσου Σικίνου καλεῖται ὡσαύτως $\overline{\text{K}\overline{\alpha}\overline{\rho}\overline{\delta}\overline{\iota}\overline{\omega}\overline{\tau}\overline{\iota}\overline{\sigma}\overline{\sigma}\overline{\alpha}}$ ἐκ μικροῦ τινος ναυίδιου τῆς Θεοτόκου ὑπάρχοντος ἐπ' αὐτῆς, ἐν ᾧ πιθανῶς ὑπῆρχεν ἡ εὐρηται ὁ τύπος οὗτος τῆς Θεοτόκου.

³ Sabatier. τόμ. Β'. σελ. 194. pl. LIII. 18.

⁴ Sabatier. τόμ. Β'. σελ. 302. pl. LXVI. 11.

⁵ Sabatier. τόμ. Β'. σελ. 263. pl. LXII. 17.

ἐν λίαν σεμνῷ ἀγιογραφικῷ τύπῳ, ἐπὶ νομίσματος τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου τοῦ Β', καὶ Ἀνδρονίκου Γ'. (1325—1328)¹.

11. Τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐρίππου Δ_M ἐπὶ νομίσματος τοῦ Αὐτοκράτορος Μανουὴλ Β'. τοῦ Παλαιολόγου (1394—1423)², οὗ ὁ τύπος ὑπομινύσκει τὸν ἐν τῷ Κεραμεικῷ ἱππέα ΔΕΞΙΛΕΩΝ, μάλιστα ὅταν ὁ τύπος τοῦ ἁγίου Δημητρίου φέρῃ τὸν δι' αὐτοῦ κατατροπωθέντα Λυαῖον, ἀντιπροσωπεύοντα συγχρόνως (ὡς παρὰ τῷ μεγαλομάρτυρι Γεωργίῳ ὁ δράκων, σελ. 12. σημ. 2) καὶ τὴν ἐν γένει ἡττωμένην κακίαν.

12 Τῷ μεγαλομάρτυρι Γεωργίῳ

Ο

Γ

Ε [ΩΡΓΙΟΣ]

τῇ δεξιᾷ κρατοῦντος ὄρου ἐστραμμένον πρὸς τὰ κάτω, τῇ δ' ἀριστερᾷ θυρεόν, ἐφ' οὗ εἰκονίζεται ἄνθος κρίνου (fleur de lis), ἐπὶ νομίσματος τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Α'. τοῦ Κομνηνοῦ (1182—1185)³.

Ἐκ τῶν διαφορῶν δὲ τούτων τύπων βλέπομεν ὅτι οἱ ἐπὶ τῶν νομισμάτων καλλιτέχναι δὲν ἐσχεδιάζον πάντοτε πρωτοτύπως, ἀλλ' ἐπωφελοῦντο (εἰ καὶ κακῶς συνήθως) ἀρχαιοτέρων ἀγιογραφικῶν τύπων, ὡς τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τῶν μεταγενεστέρας μάλιστα ἐποχῆς νομισμάτων, ὧν οἱ τύποι ἀναφέρονται εἰς γνωστοὺς ἀρχαιοτέρους τύπους, ὡς ἐν παραδείγματι, πρὸ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 8 Ἀγγέλου ἔχομεν τὸ περίφημον ψηφοθέτημα τοῦ Ἀρχαγγέλου ἐν τῷ Ναῷ τῆς

Ἀρχάγγελος.

Ψηφοθέτημα τοῦ Ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας.

¹ Sabatier. τόμ. Β'. σελ. 257. pl LXII. 7.

² Sabatier. τόμ. Β'. σελ. 271. pl LXIII. 13.

³ Sabatier. τόμ. Β'. σελ. 220, pl. LVII. 13. Καὶ ἐπὶ πολλῶν δὲ Βυζαντινῶν σφραγίδων καὶ μολυβδούλων ποικίλοι εὔρηνται τύποι τοῦ Ἰησοῦ, τῆς Θεοτόκου

ἀγίας Σοφίας, ἐν ᾧ ὑπὸ τὸν αὐτὸν περίπου τύπον τῶν μέχρι ποδῶν ἀνεωγμένων πτερύγων, παρίσταται ὁ Ἀρχάγγελος, καὶ οὐ τὴν μεγαλοπρεπῆ εἰκόνα, ἐνταῦθα καὶ παρατιθέμεθα¹.

Ἐνῷ δέ, τὸ μὲν ἕνεκα τοῦ εὐθράστου καὶ διαρρέοντος τῆς ὕλης τῶν ἱερῶν εἰκόνων, τὸ δέ, ἕνεκα τῶν εἰκονομαχικῶν ἐρίδων ὀλίγιστα περὶ τῶν ἀρχαίων τύπων καὶ τοῦ χρόνου τούτων γινώσκουμεν, ἡ Βυζαντιακὴ νομισματικὴ τὸν αὐτὸν ἀσφαλῶς διὰ τῶν μεταλλίνων αὐτῆς πινακῶν παρέχει ἡμῖν ὁρισμένον **τύπον, τόπον καὶ χρόνον** τῶν διαφόρων ἁγιογραφικῶν παραστάσεων.

Τοὺς ἀπὸ τοῦ 685 δὲ μέχρι τοῦ 1461 ἐπὶ τῶν χριστιανικῶν νομισμάτων ἁγιογραφικοὺς τύπους ἐξετάζοντες, τοὺς ἐξῆς κυρίους συνάγομεν **τύπους** τῶν διαφόρων ἁγιογραφικῶν παραστάσεων.

ΠΙΝΑΞ
ΤΩΝ ΑΠΟ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΩΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ
ΠΡΟΚΥΠΤΟΝΤΩΝ ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΤΥΠΩΝ

	Ἀπεικονίσεις ἱερῶν προσώπων.	Τὸ πρῶτον ἐπὶ νομισμάτων ἀπεικονιζόμεναι	Τύποι
1.	Τοῦ Ἰησοῦ.	685— 711.	15.
2.	Τῆς Θεοτόκου.	886— 912.	20.
3.	Τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ.	1185—1195.	24.
4.	Τοῦ ἁγίου Γεωργίου.	1081—1118.	6.
5.	Τοῦ ἁγίου Θεοδώρου.	1143—1180.	8.
6.	Τοῦ ἁγίου Δημητρίου.	1143—1180.	14.
7.	Ἱερῶν Ἐξαπτερυγίων.	1182—1185.	2.
8.	Τοῦ ἁγίου Εὐγενίου.	1204—1222.	7.
9.	Τοῦ ἁγίου Ἀνδρονίκου.	1325—1328.	1.
10.	Τοῦ ἁγίου Ἰωάννου.	1423—1448.	3.
Ἐν ὅλῳ τύποι			100.

καὶ πολλῶν ἁγίων, περὶ ὧν ἰδὲ Gustave Schlumberger, *Sigillographie de l'Empire Byzantin*, avec 1000 dessins. Paris. 1884.

¹ Καὶ ἡ εἰκὼν αὕτη εὐγενῶς ὡσαύτως παρεχωρήθη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ κ. Μαυρογιάννη. Βυζ. τέχνη. εἰς. 4. σελ. 45. καὶ αὕτη δὲ πάλιν ἐλήφθη ἐκ τῆς συγγραφῆς τοῦ Bayet. *L'art Byz.* fig. 11. σελ. 51.

Εἰς τοὺς τύπους δὲ τούτους καὶ ὑπὲρ τὰς 300 ἀποκλίσεις προστιθέντες, ἐν συνόλῳ, ἐκ τῶν Βυζαντιακῶν νομισμάτων, ὑπὲρ τὰς 400 ἁγιογραφικὰς ἀπεικονίσεις καὶ παραστάσεις συνάγομεν.

Ἀπὸ τῆς μελέτης δὲ ταύτης ἀνεκμετάλλευστος τέως πηγὴ πλούτου, καὶ νέος τῇ χριστιανικῇ ἀρχαιολογίᾳ κλάδος προκύπτει, ἡ ΑΠΟ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΩΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΑ ἢ ἡ ΑΠΟ ΤΩΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ ΙΕΡΑ ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ ἄπλετον πρωτοτυπίας φῶς ἐπὶ τὴν καθόλου χριστιανικὴν ἁγιογραφίαν διαχέουσα, καὶ μεγάλως εἰς τὴν διαφώτισιν τῶν ἐπιστήμων ἐπικρατησάντων ἁγιογραφικῶν τύπων συντελοῦσα.

Οὕτω δὲ κατὰ μικρὸν διὰ μυρίων μέσων, σκευῶν, ἀμφίων, σχεδίων γραφημάτων, εἰκόνων, ἀντιγραφῶν, μινυογραφιῶν¹ καὶ δι' αὐτῶν τῶν νομισμάτων ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου ὁ νέος τῆς Χριστιανικῆς Ἀγιογραφίας τύπος ἐπεκταθεὶς, ὡς ἐθνικὸς χριστιανικὸς τύπος ἐπεβλήθη πανταχοῦ, ἅφ' οὗ πᾶσα παρέκκλισις δικαίως θεωρεῖτο ὡς παράχρησις ἀντεθνικῆ κακοφωνία.

Γ'. ΤΑ ΕΠΙ ΤΩΝ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

726—842.

Τὰ αἵματα τῶν ἁγίων Μαρτύρων στερεὰς ἦδη καὶ ἀσφαλεῦτους εἶχον καταστήσει τὰς βάσεις τῆς Ἐκκλησίας, πανταχοῦ δὲ εἰρήνη καὶ πρόοδος ἐδέσποζεν, ὅτε φρικτῶς λαίλαψ, ἀπὸ τῶν Ἀνακτόρων αὐτῶν ἐκραγεῖσα, μικροῦ δεῖν αὐτανδρον τὸ σκάφος τῆς Ἐκκλησίας κατεπόντισεν.

Οἱ εἰκονοκλάται ἀπὸ τῆς ἰδέας τῆς ἀπολύτου τοῦ Θεοῦ πνευματικότητος ὀρμώμενοι, καὶ αὐτόχρομα εἰδωλολατρείαν τὴν τιμητικὴν προσκύνῃσιν τῶν ἁγίων εἰκόνων ἐκλαμβάνοντες, φρικτοὺς διωγμοὺς ἐγείρουσι κατὰ τῶν τὰς ἀγίας εἰκόνας τιμώντων, οὓς ἐκάλουν εἰδωλολάτρας, εἰκονολάτρας καὶ ξυλολάτρας, ὑπὸ τούτων δὲ οὗτοι εἰκονομάχοι, εἰκονοκλάται καὶ εἰκονοκαῦσαι ἀντικαλοῦμενοι· οὕτως ἐπὶ ἑκάτον καὶ πλέον ἔτη οἱ εἰκονομάχοι οὐ μόνον τὴν γαλήνην τῆς Ἐκκλη-

¹ Miniatures, minium, μίνιον, μινυθέω, μινυθίζω καὶ μινύθω=σμικρύνω.

σίας συνταράττουσιν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν τῆς χριστιανικῆς ἀγιογραφίας πρόσδον καὶ τῆς ἐν γένει χριστιανικῆς τέχνης, τὴν ἀνάπτυξιν λυπηρῶς ἀνακόπτουσι καὶ παρῃκωλοῦσιν. Τοὺς πρώτους τῶν διωγμῶν τούτων ἡγείρε Λέων ὁ Ἰσαυρος (726)¹, τοὺς τελευταίους δὲ ὁ Αὐτοκράτωρ Θεόφιλος (829), ὃς κατὰ τοὺς χρονογράφους καὶ ὑπερέβη πάντας τοὺς λοιποὺς κατὰ τὴν ὀμότητα.² Ἐπὶ τοῦ Αὐτοκράτορος τούτου, οὐ τὸ ὑπερήφανον καὶ ἀτίθασον ἀπ' ἀρχῆς τοῦ βίου αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν συμβάντων ἤδη τῆς ὠραίας Κασσιανῆς³ ἐξεφάνη, κατεστράφησαν πλεῖστοι ἀριστουργήματα τῆς χριστιανικῆς τέχνης, ἱερῶν εἰκόνων, ἱερῶν ἀμφίων καὶ ἐνδυτῶν, ἐφ' ὧν χρυσόστικτοι ἀπεικονίζοντο ἱεραὶ εἰκόνες, ἀπηνῶς κατεδιώχθησαν σεβάσμιοι καὶ λόγιοι ἄνδρες (Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, Θεοφάνης καὶ Θεόδωρος οἱ γραπτοί, Μεθόδιος ὁ ζώταπτος)⁴ καὶ ἰδίᾳ ὁ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους περιώνυμος ἀγιογράφος Λάζαρος μοναχός⁵.

¹ Μελετ. Ἐκκλ. Τόμ. Β'. Ἔκδ. 1783 σελ. 215. Δ. Κυριακοῦ. Ἐκκλ. Ἰς. σελ. 131.

² «Περὶ δὲ τοὺς τὸς θείας καὶ ἀχράντους προσκυνοῦντας εἰκόνας, λίαν βαρὺς τις καὶ αὐστηρὸς καὶ πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ τυράννους ὀμότητι παρελάσαι φιλονεικῶν... καθηροῦντο μὲν οὖν ἐντεῦθεν κατὰ πᾶσαν τὴν ἐκκλησίαν αἱ θεῖαι μορφαί, θηρία δὲ καὶ ὄρνιθες ἀντὶ τούτων ἀνεστηλοῦντο, τὴν τούτου θηριώδη καὶ ἀνδραποδώδη ἄνοιαν ἐξελέγχοντα» ἐντεῦθεν βεβήλοις χερσὶ τὰ ἅγια καὶ ἱερὰ κειμήλια ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς ἐρριπτοῦντο καὶ ἐνυθρίζοντο, ἐντεῦθεν τὰ τῶν κακούργων ἐπληροῦντο δεσμοκτήρια τῶν διὰ τιμῆς ἀγόντων τὰς θείας μορφάς . . .» Κεδρηνός. Τόμ. Β'. ἔκδ. Βόννης. σελ. 109 111. Μελετ. Ἐκκλ. Ἰστορ. Τόμ. Β. σελ. 263.

³ Τὰ περὶ ταύτης ἰδὲ τὰ ὑφ' ἡμῶν γραφέντα ἐν τῇ «Ἐφημερίδι» 31 Μαρτίου 1890.

⁴ Μιχ. Γλυκᾶ. ἔκδ. Βόννης τμήμα Δ'. σελ. 537-540. Μελετίου Ἐκκλ. Ἰς Τόμ. Β'. σελ. 263. 264. 270. 273

⁵ « . . . καὶ τὸν μοναχὸν Λάζαρον. (πειθόητος δὲ τῆνικαῦτα κατὰ τὴν ζῶα γράφουσαν ὑπῆρχε τέχνην) . . . τοσοῦτον ταῖς βασάνοις κατήκτισεν, ὥς πρῶτον μὲν συναπορρέειν τὰς σάρκας τῷ αἵματι, καὶ μὴδὲ ζῆν ὅλως ὑπονοῆσθαι πᾶρὰ πολλῶν, ἐπεὶ δὲ τῷ δεσμοκτηρίῳ τούτῳ αὐθις ἐγκαθεργγμένον μόλις τε ἀναρραίσαντα διήκουσε, καὶ τῇ ἑαυτοῦ τέχνῃ ἐνασχολούμενον τὰς τῶν ἁγίων ἐν πίναξιν ἀναστηλοῦν μορφάς, πέταλα σιδηρὰ ἀπανθρακωθέντα ταῖς παλάμαις αὐτοῦ τεθῆναι προσέταξεν. Ἐβόσκατο οὖν τὸ πῦρ τὰς σάρκας αὐτοῦ καὶ κατενέμετο, ἀχρι ποτὲ ἀπαγορεύσας ἔκειτο ἡμιθανής· ἀλλ' ἔδει τοῦτον ὑπὸ τῆς χάριτος διατηρεῖσθαι καὶ ταῖς ὕστερον ἔναυσμα. Ὅθεν ἐπεὶ τὰ τελευταῖα πνεῖν τὸν ὄσιον

Ἐναντίον ὅμως τῶν θεωριῶν καὶ σκέψεων τῶν εἰκονομάχων, εὐστερὸς ὑπὲρ τῶν ἁγίων εἰκόνων σημασιφόρος, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐν τῷ σάλῳ τούτῳ ὑπὸ τῆς Θείας Προνοίας ἀναδείκνυται ὁ ἐκ Δαμασκοῦ Πατὴρ Ἰωάννης, οὗ οἱ ὑπὲρ τῶν ἁγίων εἰκόνων ἀπολογητικοὶ λόγοι, οὐ μόνον προετοιμάζουσι περιφανῶς ἐνδόξον τῶν ἁγίων εἰκόνων νίκην, ἀλλ' ἀκριβῶς ἐνεκα τῶν ἐρίδων τούτων πολλαχῶς συντελοῦσιν οὗτοι εἰς τὴν ἀναζωπύρῃσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ αἰσθήματος τῆς Χριστιανικῆς τέχνης, καὶ εἰς τὸν ἐπίσημον καθορισμὸν τοῦ τύπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν λοιπῶν ἱερῶν μορφωμάτων. Κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Χρυσορρόου Πατρὸς ἡ εἰκὼν «θρίαμβός ἐστι καὶ φανέρωσις καὶ στηλογραφία εἰς μνήμην τῆς νίκης τῶν ἀριστευσάντων καὶ διαπρεψάντων, καὶ τῆς αἰσχύνης τῶν ἡττηθέντων καὶ καταβλήθέντων».¹ «Ἰστοροῦμεν οὖν, λέγει, Χριστὸν τὸν βασιλέα καὶ Κύριον, οὐ γυμνοῦντες αὐτὸν τοῦ στρατεύματος. Στρατὸς γὰρ τοῦ Κυρίου οἱ ἅγιοι . . . Εἰ γὰρ κληρονόμοι Θεοῦ, καὶ συγκληρονόμοι Χριστοῦ καὶ τῆς θείας δόξης καὶ βασιλείας κοινωνοὶ ἐσονται τῶν παθημάτων Χριστοῦ κοινωνήσαντες· πῶς οὐχὶ καὶ τῆς ἐπὶ γῆς δόξης συμμετοχοὶ χρηματίσωσιν οἱ φίλοι Χριστοῦ; . . . τούτων τὰς ἀριστείας καὶ τὰ πάθη ἀναγράφουσι καθίστημι, ὥς δι' αὐτῶν ἁγιαζόμενοι, καὶ πρὸς ζῆλον μιμήσεως ἀλειφόμενοι. Ἡ γὰρ τῆς εἰκόνος τιμὴ πρὸς τὸ πρωτότυπον διαβαίνει, φησὶν ὁ θεὸς Βασίλειος»². «πάντως δὲ πρὸς ὠφέλειαν καὶ εὐεργεσίαν καὶ σωτη-

ἀνεμάνθανεν, ἱκετεῖσις τῆς Λύγουστης καὶ τινων ἄλλων οἰκειοτέρων τῆς εἰρτῆς μὲν ἀπέλυσαν, ὁ δὲ πρὸς τὸν νῆν τοῦ Προδρόμου, τὸν οὕτω καλούμενον τοῦ φοβεροῦ ἐναπεκρύβη ἔνθα καὶ τῶν πληγῶν συνουσῶν αὐτῷ εἰκόνα διέγραψε τοῦ Προδρόμου τὴν καὶ μέχρις ἡμῶν διασφζομένην τε καὶ ἰάσεις ἐπιτελοῦσαν πολλάς. Καὶ τότε μὲν ταῦτα μετὰ δὲ τὴν τοῦ τυράννου ἀποβίωσιν, τῆς ὀρθοδοξίας ἀναλαμβάνσας· τὴν ἐν τῇ Χαλκῇ εἰκόνα τοῦ θεανθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ οἰκείαις οὗτος χερσὶν ἀνεστήλωσεν, ἕς καὶ καλούμενος ὑπὸ τῆς περιφανοῦς Θεοδώρας συγγνώμῃ δούναί τε καὶ αἰτήσασθαι τῷ ταύτης ἀνδρὶ, «οὐκ ἄδικος ὁ Θεός, ἔφη, ὦ βασίλισσα, ἐπιλαθέσθαι τῆς ἡμῶν ἀγάπης καὶ τῶν πρὸς αὐτὸν κόπων, ἐκείνου δὲ τὸ μῖσος καὶ τὴν ὑπερβάλλουσαν μανίαν καὶ προτιμῆσαι». Οἱ μετὰ Θεοφάνην [Theophanes continuatus]. Περὶ Θεοφίλου υἱοῦ Μιχαὴλ λόγ. γ' ἐκδ. Βόννης. σελ. 102-104. πρὸλ. καὶ Κεδρηνὸν Τόμ. Β'. ἐκδ. Βόννης. σελ. 113.

¹ Ἰωάν. Δαμ. Πατρ. Τόμ. 94 σελ. 1333 καὶ 1296.

² Ἰωάν. Δαμ. Πατρ. Τόμ. 94 σελ. 1252.

Εἰκὼν Α. (Σελ. 137)

Εἰκὼν Β (Σελ. 140)

ρίαν (ἐπενοήθη ἡ εἰκὼν), ὅπως στηλιτευομένων καὶ θριαμβευομένων τῶν πραγμάτων διαγινώμεν τὰ κεκρυμμένα, καὶ τὰ μὲν καλὰ ποθήσωμεν καὶ ζηλώσωμεν, τὰ δὲ ἐναντία, τουτέστι τὰ κακὰ ἀποστραφώμεν καὶ μισησώμεν.¹ » « Οὕτω χρὴ λογίζεσθαι καὶ ἐπὶ τὰς τῶν ἁγίων εἰκόνας, ὅτι πρὸς ὑπόμνησιν ἡμετέραν καὶ ἀγάπην καὶ διόρθωσιν τοῦ βίου ἡμῶν, ἅμα καὶ τῶν ἐπερχομένων ἐθνῶν καὶ πιστευόντων εἰς Ἰησοῦν Χριστὸν πρὸς ἐπίδειξιν τῆς καλῆς αὐτῶν μαρτυρίας ἀπεγράφησαν ἐν τε ταῖς Ἐκκλησίαις καὶ ἐν ταῖς βίβλοις. Οὕτως γὰρ παρελάβομεν αὐτὴν ἐκ τῶν ἁγίων Πατέρων κεκοσμημένην [τὴν Ἐκκλησίαν] ὡς αἱ θεαὶ Γραφαὶ διδάσκουσιν ἡμᾶς². Θέλων δὲ νὰ καταδείξῃ τὴν ἀπὸ τῶν ἱερῶν εἰκότων προσγινόμενην ζωηρὰν ἐντύπωσιν καὶ λαμπρὰν διδασκαλίαν προστίθῃσι, λέγων : « . . . ἔὰν ἐκ τῶν ἐθνικῶν ἔλθῃ τις λέγων σοι, δεῖξόν μοι τὴν πίστιν σου ἵνα πιστεῦσώ, φέρεις αὐτὸν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, δεικνύεις αὐτῷ τὸν κόσμον, ὃν περιέβληται. Ἀναπειτᾷς αὐτὸν πρὸς τὰς τῶν ἁγίων εἰκόνων μορφάς, ὅρᾳ αὐτὸς ὁ ἄπιστος καὶ λέγει· τίς ἐστίν οὗτος ὁ σταυρούμενος ; τίς ἐστίν οὗτος ὁ ἀνιστάμενος καὶ καταπατῶν τὴν κεφαλὴν τοῦ γηραιοῦ τούτου³, οὐχὶ ἐκ τῆς εἰκότος αὐτὸν διδάσκεις λέγων· οὗτος ὁ ἐσταυρωμένος, υἱὸς Θεοῦ ἐστίν, ὅς . . . »⁴

Ὅπερ δὲ σπουδαιότατον, ὅτι ὁ ἱερὸς Πατὴρ λίαν τιμῶν τοὺς ἁγίους

¹ Ἰωάν. Δαμ. Πατρ. Τόμ. 99, σελ. 1337.

² Ἰωάν. Δαμ. Πατρ. Τόμ. 95, σελ. 313. Πρὸβλ. καὶ Νεῖλου τοῦ Ἀσκητοῦ (+450) μαθητοῦ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἐπαρχον Ὀλυμπίδωρον· « Ἱστοριῶν δὲ Παλαιῶν καὶ Νέας Διαθήκης πληρῶσαι ἔνθεν καὶ ἔνθεν χειρὶ καλλίστου ζωγράφου τὸν Ναὸν τὸν ἅγιον, ὅπως ἂν οἱ μὴ εἰδότες γράμματα, μὴδὲ δυνάμενοι τὰς θείας ἀναγινώσκειν γραφάς, τῇ θεωρίᾳ μνήμην τε λαμβάνωσι τῆς τῶν γενεῶν τῶ ἀληθινῷ Θεῷ δεδουλευκότων ἀνδραγαθίας, καὶ πρὸς ἀμιλλαν διεγείρωνται τῶν εὐκλεῶν καὶ ἀοιδίμων ἀριστευμάτων, δι' ὧν τῆς γῆς τὸν οὐρανὸν ἀπηλλάζοντο, τῶν β. επομένων τὰ μὴ ὁρώμενα προτιμήσαντες. » Πατρολ. τόμ. 79. Βιβλίον Δ. ἐπιστολὴ 61, σελ. 577. καὶ ἔκδοσις Ῥώμης 1688, σελ. 491.

³ Ἐκ τούτου καταδείκνυται ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ἱεροῦ τούτου Πατρός, ἢ εἰς Ἀδου ἀκόθως ἀπεικονίζετο ἀπαράλλακτως ὡς σήμερον βλέπομεν ταύτην ἐν τῇ Μονῇ Δαφνίου, ὀσίου Λουκᾶ καὶ Ἀλλαχοῦ, ἐν ᾗ ὁ Ι. Χ. ἀνιστάμενος καταπατεῖ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἀδου ἐν μορφῇ γέροντος ἀπεικονιζομένου.

⁴ Ἰωάν. Δαμ. Πατρ. Τόμ. 95, σελ. 325.

γράφους τῆς Ἐκκλησίας θεωρεῖ τούτους ἴσους τῇ ἀξίᾳ πρὸς τοὺς τὰ ἱερὰ Εὐαγγέλια συγγράψαντας Εὐαγγελιστάς.

Ὅσα δὲ κατὰ τὸν δ' αἰῶνα Γρηγόριος ὁ Νύσσης καὶ Βασίλειος ὁ Μέγας περὶ τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἀναφέρουσιν, ὁ μὲν **γλωττοφόρον βιβλίον** ταύτας καλῶν¹, Βασίλειος δὲ ὁ Μέγας λόγον περὶ λογογράφων καὶ ζωγράφων ποιούμενος συμπεραίνει ὅτι «οἱ μὲν τῷ **λόγῳ** κοσμοῦσιν οἱ δὲ τοῖς **πέναξιν** ἐγχαράττουσιν»², τὰς ιδέας ταύτας πλατύτερον ἀναπτύσσων ὁ Χρυσορρόας Πατὴρ οὕτως ἐν ὧσαύτως συμπεραίνει λέγων· «ἄπερ **Εὐαγγέλιον λόγῳ** ἐξηγεῖται οὗτος, (ὁ ζωγράφος) **ἔργῳ** δεικνύει».

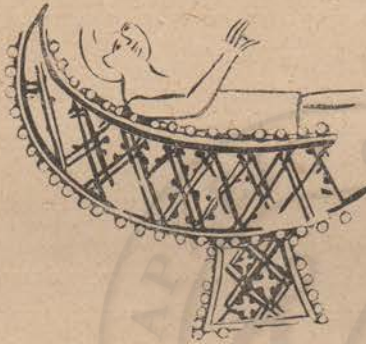
Ἴδου δ' ἐπὶ λέξει ὡς ἔχουσιν οἱ βαρυσήμαντοι λόγοι τοῦ μεγάλου τούτου Πατρός. «Ἰκαὶ γὰρ ὁ λογογράφος ἔγραψε τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τί ἔγραψεν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ; πάσαν τὴν ἑνσαρκον οἰκονομίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ παρέδωκε τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὅμοίως καὶ ὁ ζωγράφος ποιεῖ. Ἐξωγράφησεν ἐν τῷ πίνακι τῆς Ἐκκλησίας τὴν εὐπρέπειαν, ἀπὸ τοῦ πρώτου Ἀδάμ, ἕως τῆς Χριστοῦ γεννήσεως· καὶ πάσαν τὴν ἑνσαρκον οἰκονομίαν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὰς μαρτυρίας τῶν ἁγίων, καὶ παρέδωκε καὶ αὐτὸς τῇ Ἐκκλησίᾳ· ὡς μᾶλλον ἀμφότεροι μίαν ἐξήγησιν ἀπεγράψαντο, καὶ διδάσκουσιν ἡμᾶς. Καὶ διατὶ τὴν βίβλον προσκυνεῖτε καὶ τὸν πίνακα ἀποπτύετε; εἰπέ μοι, αἰρετικέ, τίς ἡ διαφορὰ τῶν δύο, ὅτι ἀμφότεροι μίαν ἐξήγησιν εὐαγγελίζονται· καὶ ὁ μὲν εἰς προσκυνεῖται ὁ δὲ ἕτερος ἐμπτύεται; . . . ὅντως ἐὰν καλῶς κατανοήσῃ ἄνθρωπος, ἐρμηνεῖα ἐστὶ τοῦ Εὐαγγελίου καλὴ καὶ ἐνάρετος, ἡ ἱστορία αὕτη καὶ ἐξήγησις· ἐπειδὴ γὰρ ἄπερ Εὐαγγέλιον λόγῳ ἐξηγεῖται, οὗτος [ὁ ζωγράφος] **ἔργῳ** δεικνύει, καὶ διατὶ οὗτος προσκυνεῖται οὗτος δὲ καταφρονεῖται; τί διαφέρει ὁ χάρτης τοῦ ἀσθέστου; οὐχὶ ἀμφοτέρα ἐκ τῆς ὕλης μετέρχονται εἰς ἐργασίαν μίαν; ἢ τί διαφέρει ἡ μεμβράνα τῆς σανίδος; οὐχὶ ἀμφοτέρα ὑπὸ ξίφους τέμνονται καὶ διασχίζονται καὶ οὕτω μετέρχονται εἰς ἐργασίαν, ἢ τί διαφέρει ὁ μέλας τοῦ σπυρικοῦ καὶ τῶν λοιπῶν χρωμάτων; εἰπέ μοι τίνα προσκυνεῖς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, τὴν ὕλην ἢ τὴν ἐξήγησιν; πάντως ἐρεῖς μοι τὴν ἐξήγησιν τῆς οἰκονομίας Χριστοῦ, οὕτω καὶ γὰρ οὐχὶ τὴν σανίδα τιμῶ οὐδὲ τὸν τοῖχον, τὴν

¹ Γρηγ. Νύσσ. Τόμ. III. ἔκδ. Migne. σελ. 737.

² Ἰωάν. Δαμ. Πατρ. Τόμ. 94. σελ. 1401 καὶ τόμ. 95 σελ. 316.

ὕλην τῶν χρωμάτων, ἀλλὰ τὸν χαρακτῆρα τοῦ σώματος καὶ τὴν οἰκονομίαν τοῦ Κυρίου.»¹

Εἰ καὶ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Κατακομβῶν διορθῶμεν ἤδη τὴν κατὰ γράμμα, ἥτοι τὴν ἔργῳ ἀπεικόνισιν τῶν λόγων, ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἀναφερομένων, ὥς ἐστὶν ἡ παράστασις τῆς ἐγέρσεως τοῦ Λαζάρου, ἥτις πιστῶς ἀπεικονίζεται κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Εὐαγγελιστοῦ, ὅτι «ἐξήλ-

«Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου.»

σίαις, αἰσθητῶς διὰ τοῦ χρωστικῆρος ἀπεικονίζοντες, ὅτι αὕτη θεωρητικῶς διδάσκει· ὥς ἐν παραδείγματι:

1. Τοὺς λόγους «τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου» (Ματθ. κς'. 26.) οἱ ἁγιογράφοι, πιστῶς τῷ χρωστικῆρι ἀπεικονίζοντες, παριστῶσι δι' ἀκέραιου καὶ ὁλοκλήρου τοῦ ἀχράντου σώματος τοῦ Θεοῦ βρέφους,² ἡπλωμένου ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ δισκαρίου, ὡς ἤδη ἐν πάσαις ταῖς ἀρχαίαις Ἐκ-

¹ Ἰωάν. Δαμ. Πατρ. Τόμ. 95. σελ. 316-317.

² Ἰωάν. ια'. 44. πρὸς εἰκόνα τούτου Schultze. Die Katakomben. fig. 26. σελ. 104. fig. 29. σελ. 105. Kraus ἐν λέξει Lazarus σελ. 287.

³ Περὶ τοῦ οὐσιώδους δόγματος τούτου τῆς Ἐκκλησίας ἰδὲ καὶ Σαμωνᾶ ἐπισκόπου Γάζης (περὶ τὸ 1056) «διάλεξις πρὸς Ἀχμετ τὸν Σαρακηνόν, ἀποδεικνύουσα τὸν ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἱερουργούμενον ἄρτον καὶ οἶνον, σῶμα καὶ αἷμα ἀληθινόν καὶ ὁλόκληρον εἶναι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ» Πατρολ. Τόμ. 120. σελ. 821. Πρὸς καὶ Νείλου ἐπιστολαὶ βιβλ. Γ'. ἐπιστολὴ 18'. «Μὴ ὡς ψιλῶ ἄρτῳ προτερχώμεθα τῷ ἄρτῳ τῷ μυστικῷ. Σὰρξ γὰρ ὑπάρχει Θεοῦ. Σὰρξ τιμία, καὶ προτιμωμένη, καὶ ζωοποιός...» ἔκδ. 1648. σ. 322.

κλησίαις,¹ κατὰ κανόνα σχεδόν, οὕτως ἀπεικονίζεται τὸ θεῖον βρέφος ὃ πισθεν τῆς ἀγίας τραπέζης ἐν τῷ μύακι.²

2. Τοὺς λόγους «τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον» (Α'. Κορινθ. ια'. 24.) παριστῶσι διὰ τοῦ ἀχράντου σώματος τοῦ ἰδίου βρέφους, κατατετμημένου ἐντὸς τοῦ ἁγίου ποτηρίου, ὡς ἐν τῇ παραστάσει ταύτῃ βλέπομεν³, καὶ ὡς ἡ λειτουργικὴ ἐκφρασίς ἔχει, «τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον», καὶ ὡς ἀκριβῶς συμβαίνει κατὰ τὴν θ. Λειτουργίαν ἐν τῷ διαμελισμῷ τοῦ ἁγίου ἄρτου⁴.

3. Τοὺς λόγους «τοῦτο ἐστὶ τὸ αἷμά μου» (Μάρκ. ιδ'. 24.) τοὺς λόγους «καὶ ἐξηλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ» (Ἰωάν. ιθ'. 34), καὶ τὰς λειτουργικὰς ἐκφράσεις : «Πλασ-

«Τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον».

¹ Ὡς ἐν τῷ παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Ὑμηττοῦ ναῷ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ἐν τῷ μετοχίῳ τῆς Μονῆς Καισαριανῆς, ἐν τῇ παρὰ τὸ Γαλάτσι Εὐμορφῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐν τῷ ἐν Μεγάροις Ναῷ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου κλπ.

² Ἡ ἀπεικόνισις τῆς παραστάσεως ταύτης «τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμά μου» καὶ ἡ τῆς ἐπομένης «τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον» εὑρηται ἐν Κρήτῃ ἐν τῷ ἡρειπωμένῳ ναῷ τῆς «Ἀγίας Φωθιάς» παρὰ τὴν κώμην Κοιλοῦς τοῦ δήμου ἁγίων Παρασκευῶν. Κατὰ παράδοσιν δὲ ἀναφέρεται ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ἀνήκεν εἰς γυναικεῖαν Μονήν, ἧς σφύζονται περὶ τὸν ναὸν τὰ ἐρείπια. Εὐμενῶς δὲ τὰ σχεδιογραφήματα ταῦτα ὑπὸ τοῦ σεμνοῦ ἁγιογράφου κ. Μητῶ ἀντιγραφέντα, ἐπεμψεν ἡμῖν ὁ Σεβασμιώτατος Ἐπίσκοπος Χερρονήσου κ. Διονύσιος ὁ Καρρινογιαννάκης, ὁ ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ σπουδῶν ἡμῶν ἐγκάρδιος φίλος καὶ ἀδελφός. Κατὰ τὴν ἀπὸ 2 δὲ Δεκεμβρίου 1885 πρὸς με ἐπιστολὴν αὐτοῦ, ἡ μὲν πρώτη παράστασις εὑρηται ἐν τῇ πρὸς Βορρᾶν τοῦ ἁνωτέρου Ναοῦ κόγχῃ, ἡ δὲ δευτέρα ἐν τῇ πρὸς Νότον κόγχῃ τοῦ διακονικοῦ. Ἡ ὀνομασία τοῦ Ναοῦ τούτου «ἡ τῇ Ἁγίᾳ Φωθίᾳ» δὲν ἔχει ἀρὰ γε σχέσιν πρὸς τὰς ἐν τῷ Ναῷ ἀπεικονίσεις ταύτας τῆς θ. Μεταλήψεως ἥτις, «πῦρ ἐστὶ καὶ ἀναξίους φλέγον» ;

³ Περί τῆς προελεύσεως τῆς εἰκόνης ταύτης, ἰδὲ ὅσα ἐν τῇ ἁνωτέρῳ σημειώσει εἵπομεν.

⁴ «Μελίζεται καὶ διαμερίζεται ὁ Ἄμνος τοῦ Θεοῦ, ὁ μελιζόμενος καὶ μὴ δίκαι-

τουργέ. μὴ φλέξης μετ' ἡμετέρας, πῦρ γὰρ ὑπάρχεις τοὺς ἀναξίους φλέγον»· καὶ «Θεουργὸν αἷμα φρίξον ἀνθραξ πε βλέπων, ἀνθραξ γὰρ ἐστὶ τοὺς ἀναξίους φλέγων», ἀπεικονίζουσι διὰ πυρίνης φλογός¹ συνιστα-

«Ἀνθραξ γὰρ ἐστὶ
τοὺς ἀναξίους φλέγων»

μένης ἐξ ἐρυθρῶν καὶ λευκῶν φλογῶν (αἷμα καὶ ὕδωρ), ὡς ἀπὸ τῆς ἀχράντου πλευράς, ἀπὸ τοῦ ἁγίου ποτηρίου ἀνερχομένων· οὕτως ἡ παράστασις αὕτη εὑρηται ἐν τῷ παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Ὑμηττοῦ Ναῶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, καὶ ἥς τὴν εἰκόνα ἐνταῦθα καὶ παρατιθέμεθα· παρὰ τὴν φλόγα δὲ τοῦ ζωηροῦ αἵματος εἰκονίζεται καὶ ἡ ἱερὰ λαβὴς τῆς μεταλήψεως.

4. Τὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος: «τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, δὲ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται» (Ἰωάν. ιε'. 26) παριστᾷσι διὰ περιστεράς ἐπικαθημένης ἐπὶ τῆς δεξιᾶς τοῦ Θεοῦ Πατρὸς· οὕτως ἡ παράστασις αὕτη εἰκονίζεται ἐν τῷ παρὰ τὰ Πατήσια ναῶ τῆς «Εὐμορφης Ἐκ-

κλησίας» ἅνω τῆς προθέσεως, ἐνθα εἰκονίζεται Ὁ ΠΑΛΕ^Ω ΤΗΜΕΡ (ὁ
ΟC ΩΝ
παλαιὸς τῶν ἡμερῶν)² τῇ μὲν δεξιᾷ εὐλογῶν, ἐφ' ἧς εἰκονίζεται
περιστέρα ἀνεωγμένης ἔχουσα τὰς πτέρυγας (εἰς δόξα τῆς παρὰ

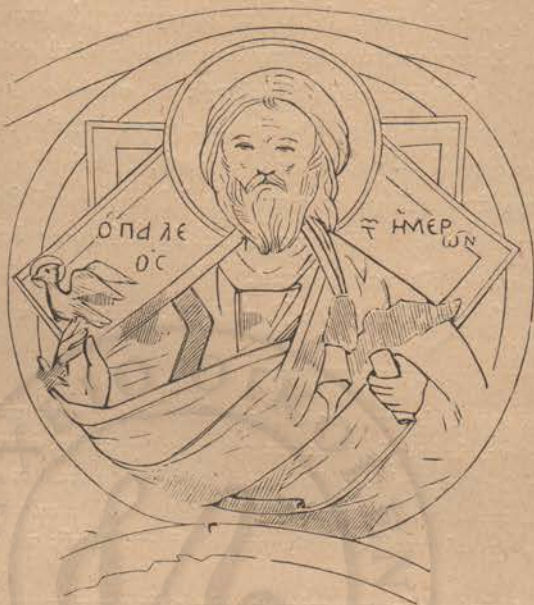
ρούμενος, ὁ πάντοτε ἐσθιόμενος καὶ μηδέποτε δαπανώμενος, ἀλλὰ τοὺς μετέχοντας ἁγιάζων». (Λειτουργία τοῦ Χρυσοστόμου).

¹ Οὕτω φλέξ πολλάκις παρίσταται ἡ ἁγία μετάληψις καὶ ἐν τῇ ἱερᾷ λαβίδι, ὡς ἐν τῇ ἀπεικονίσει τοῦ Ἀββᾶ Ζωσιμᾶ κοινοῦντος τὴν Ὁσίαν Μαρίαν, ἐν τῇ ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ Μονῇ τῆς Καισαριανῆς καὶ ἀλλαχοῦ.

² Δανιήλ ζ'. 13. Σύμβολον τοῦ αἰδίου τοῦ Θεοῦ· «ὅσω γούν ὁ ἄνθρωπος σπεύδει πρὸς τὸ τέλος, τοσούτω τιμιώτερος πρὸς τὴν ἀλήθειαν, μόνον ἔχων αὐτοῦ πρεσβύτερον τὸν Θεόν, ἐπὶ κακάϊνος ἀϊδίος γέρον ὁ τῶν ὄντων πρεσβύτερος· «παλαιὸν ἡμερῶν» κέκληκεν αὐτὸν ἡ προφητεία καὶ ἡ θριξ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ὡσεὶ ἔριον καθαρόν.» Κλήμ. Ἀλεξ Παιδαγ. βιβλ. Γ. κεφ. 16.

τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος), τῇ δὲ ἀριστερᾷ κρατῶν εἰλητάριον.¹

5. Τοὺς λόγους «δικαίων ψυχαὶ ἐν χειρὶ Θεοῦ» (Σοφία Σολομ. γ'. 1.) εἰκονίζουσι διὰ χειρὸς ἐξερχομένης ἐκ τῶν νεφῶν τοῦ Οὐρανοῦ, ἐφ' ἧς ὑπάρχει πληθὺς μικρῶν ἀνθρώπων, σύμβολον τῶν ψυχῶν· οὕτως εἰκονίζεται ἐν ταῖς παραστάσεσι τῆς Δευτέρας παρουσίας ἐν τῷ Ναῷ τῆς Μητροπόλεως Σταγῶν, ἐν τῷ ἐν Σαλαμίνι «Τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται» καὶ τῆς Φανερωμένης² καὶ Ἀλλαχοῦ.

6. Τοὺς λόγους «ἤνεγκα τὸν υἱόν μου πρὸς σὲ ἔχοντα πνεῦμα ἄλλον» (Μάρκ. θ'. 17) κατὰ γράμμα ἀπεικονίζοντες, παριστᾶσι τὸν πατέρα, ταῖς δυσίν αὐτοῦ χερσὶ μετέωρον φέροντα τὸν υἱόν αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ Ἰησοῦ, ὡς οὕτω παρίσταται ἐν τῷ Ναῷ τῆς Μονῆς Φενεῦ.³

7. Τοὺς λόγους «τοῦ διαβόλου ἤδη βεβληκὸς εἰς τὴν καρδίαν Ἰούδα Σίμωνος τοῦ Ἰσκαριώτου» (Ἰωάν. ιγ'. 2) ἀπεικονίζουσι διὰ δαίμονος, εἰσερχομένου διὰ τοῦ στόματος εἰς τὴν καρδίαν τοῦ προδότου,⁴ ἢ ἐπικαθημένου ἐπὶ τοῦ ὄμου Ἰούδα τοῦ Ἰσκαριώτου.⁵

¹ Περί ταύτης ἰδὲ καὶ Χριστ. ἀρχ. Ἑταιρείας Δελτίον Β'. 1893. σελ. 40.

² Εἰκόνα ταύτης ἰδὲ Didron. Iconographie Chrét. σελ. 216. πρὸς, καὶ σελ. 262.

³ Φωτογραφικὸν ἀπότυπον τῆς παραστάσεως ταύτης ὑφ' ἡμῶν ληφθέν, κατεθέσαμεν ἐν τῷ Χριστιανικῷ Μουσείῳ ὑπ' ἀριθ. 2029.

⁴ Ἑρμ. Ζωγρ. 1853. σελ. 159.

⁵ Οὕτως ἐπὶ τοῦ ὄμου τοῦ Ἰούδα ἀπεικονίζετο καθήμενος ὁ Διάβολος ἐν ταῖς

8. Τοὺς λόγους «αἱ δὲ (Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ ἡ ἄλλη Μαρία) προσελθοῦσαι ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ» (Ματθ. κη'. 9-10) κατὰ γράμμα ἀπεικονίζοντες, παρίστων τὰς δύο Μυροφόρους κυριολεκτικῶς κρατοῦσας ἀπὸ τῶν ποδῶν τὸν Ἰησοῦν¹.

9. Οἱ λόγοι τοῦ ψαλμοῦ ιγ'. 2. «Κύριος ἐκ τοῦ Οὐρανοῦ διέκνυεν ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων» κλπ. ἐν χειρογράφῳ κώδικι ψαλτηρίου, ιε'. — ιγ'. αἰῶνος, μήκ. 0,15 καὶ πλ. 0,12, ἐν φιλίῳ ἡμῖν οἴκῳ ἀποκειμένῳ, παρίστανται δι' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς κύπτοντος ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ Οὐρανοῦ καὶ ἐπιβλέποντος ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, οὓς καὶ διδάσκει.

10. Οἱ λόγοι τοῦ κζ'. ψαλμοῦ, στίχ. 1. « . . . καὶ ὁμοιωθήσο-

πολυτίμοις ἀγιογραφικαῖς παραστάσεσι τῆς κόγχης τοῦ Ἀθήνησι ναοῦ τῆς Φιλοθέης, ἃς ἀτυχῶς κατὰ τὰς πρὸ μικροῦ γενομένας ἐπισκευὰς κατέστρεψεν ὁ ἀποθανὼν Μητροπολίτης Γερμανός. Περὶ τῆς ἀπεικονίσεως ταύτης ἰδὲ Δελτίον Β. Χριστ. Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας σελ. 138. ἀπεικόνισιν τοιαύτην ἰδὲ καὶ ἐν τῇ κόγχῃ τοῦ παρὰ τὸν Ὑμηττὸν ναοῦ τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου.

¹ Εἰκόνα τῆς παραστάσεως ταύτης ἐδημοσιεύσαμεν ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Χριστ. Ἀρχ. Ἑταιρείας 1894. σελ. 144. Οὕτως ἡ πολύτιμος αὕτη ἀγιογραφία εἰκονίζετο δεξιᾷ ἐν τῇ προθέσει τοῦ Ἀθήνησι Ναοῦ τῆς Φιλοθέης· ἀτυχῶς ὅμως καὶ αὐτῇ, μετὰ τῶν λοιπῶν ἐξόχῳ σεμνῆς Βυζαντιακῆς τέχνης ἀγιογραφιῶν τῆς Πλατυτέρας, τῆς παραστάσεως τῆς θ. Λειτουργίας, ἐν τῇ ὁ Ι. Χ. ἔφερε πολυσταύριον Δαλματικὸν χιτῶνα, τῶν ἀγιογραφιῶν τῆς μεταλήψεως τοῦ Κυριακοῦ Σώματος, τῶν ὀπίσω τῆς κόγχης συλλειτουργούντων Μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, Ἱεροθέου, Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου κλπ., τοῦ ἄνω τῆς θύρας τῆς προθέσεως διὰ καλλίστων ἐλευθέρων γραμμῶν τέχνης ἀπεικονιζομένου ἑξαπτερύγου, τῶν ἑκατέρωσε τῆς θύρας τῆς ἱερᾶς Προθέσεως ἱσταμένων ἀρχidiaκόνων, τῆς ἄνω τῆς θύρας μεγάλης παραστάσεως τῆς Σταυρώσεως τοῦ Κυρίου καὶ πλείστων ἐτέρων ἀγιογραφιῶν καὶ πλουσίων πρωτοτύπων κοσμημάτων, παρὰ τὰς παρακλήσεις, τὰς ἱκεσίας καὶ τὰ ἔγγραφα τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ τὰς παρακλήσεις ἀνδρῶν λογιωτάτων, κατέστρεψεν ὁ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει Μητροπολίτης Ἀθηνῶν κ. Γερμανός. Ἀπορον δὲ πῶς ὁ ἱερὸς Σύνδεσμος, ἐφημερὶς θρησκευτικῇ, τῇ 19 Ὀκτωβρίου 1895 ὑπ' ἀριθ. 48, ἔγραψεν ὅτι ὁ ὑπὲρ τῆς διασώσεως τῶν ἀνωτέρω πολυτίμων ἀγιογραφιῶν ὑπὸ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας γενόμενος θόρυβος ἐγένετο ἁπλοῦς τὰ πρὸς τὸ θεῶν αἰ. Ἐκτεστερον περὶ τῶν ἐν τῷ Ναῷ τῆς Μονῆς Φιλοθέης γενομένων καταστροφῶν ἰδὲ Χριστ. Ἀρχ. Ἑταιρείας Δελτίον Β. 1894. σελ. 129-146.

μαι τοῖς καταβαίνουσιν εἰς λάκκον» ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι, παρίστανται δι' ἀνθρώπου κυριολεκτικῶς καταβαίνοντος εἰς λάκκον, ὃν δείκνυσιν ὁ προφήτης Δαβίδ.

11. Οἱ λόγοι τοῦ λθ'. ψαλμοῦ στίχ. 2. «καὶ ἀνήγαγέ με ἐκ λάκκου ταλαιπωρίας» ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι, παρίστανται κατὰ γράμμα διὰ λάκκου κειμένου ὀπισθεν τοῦ Δαβίδ, ἐξ οὗ οὗτος ἐξῆλθεν.

12. Οἱ λόγοι τοῦ ξζ'. ψαλ. στίχ. 2. «Ἀναστήτω ὁ Θεὸς καὶ διασκορπισθήτωσαν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ καὶ φυγέτωσαν ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ οἱ μισοῦντες αὐτόν» ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι, παρίστανται διὰ τοῦ Ἰησοῦ θριαμβευτικῶς εὐλογούντος, ἐνῷ τρεῖς κακόσχημοι δαίμονες τρέπονται εἰς φυγὴν πρὸ προσώπου τοῦ Κυρίου.

13. Οἱ λόγοι «Σῶσόν με ὁ Θεὸς ὅτι εἰσῆλθosan ὕδατα ἕως ψυχῆς μου» ψαλμ. ξγ'. 2. ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι, παρίστανται κυριολεκτικῶς δι' αὐτοῦ τοῦ Δαβίδ βεβυθισμένου ἐν τοῖς ὕδατιν ὑπεράνω τῆς ὁσφύος.

14. Οἱ λόγοι «Ἰδοὺ ἀλλόφυλοι καὶ Τύροι, καὶ λαὸς Αἰθιοπῶν, οὗτοι ἐγενήθησαν ἐκεῖ, Μήτηρ Σιών ἐρεῖ ἄνθρωπος¹ καὶ ἄνθρωπος ἐγενήθη ἐν αὐτῇ»· ψαλμ. πς'. 4—5. Ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι παρίστανται διὰ τοῦ βρέφους Ἰησοῦ, ὑψούντος τὴν κεφαλὴν ὑπεράνω τῆς θύρας τῆς πόλεως Σιών, ἧς ἔξωθεν παρίστανται ἀλλόφυλοι ὡς ἐν τῇ ἀπεικονίσει ταύτῃ βλέπομεν.

15. Οἱ λόγοι, «Θεὸς ἐκδικήσεων Κύριος, Θεὸς ἐκδικήσεων ἐπαρορησιάσατο»· ψλμ. ηγ'. 1. παρίστανται ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι διὰ τοῦ Δαβίδ προσευχομένου ἐνώπιον τοῦ Ἰησοῦ, ἐνῷ ἄγγελος Κυρίου παριστάμενος ὡς ἐκτελεστής τῆς θελήσεως τοῦ Κυρίου, κρατῶν δόρυ, πατάσσει ἀνθρώπους κειμένους χαμαί.

«Μήτηρ Σιών ἐρεῖ ἄνθρωπος, καὶ ἄνθρωπος ἐγενήθη ἐν αὐτῇ».

¹ Κατ' ἄλλην γραφὴν «Μὴ τῇ Σιών ἐρεῖ ἄνθρωπος. . .»

Ὁ ἐκ Δαμασκού δὲ ἱερός οὗτος πατὴρ Ἰωάννης δὲν περιορίσθη μόνον γνωματεύων καὶ δογματίζων, ἀλλ' ὑπὲρ τῶν ἀγίων εἰκόνων γράφων καὶ ἀπολογούμενος, ὥς τις καλλιτέχνης καὶ πολυτίμους παρέχει ἡμῖν πληροφορίας περὶ τῆς ὕλης τῆς ἀγιογραφικῆς τέχνης τῶν πρὸ αὐτοῦ καὶ ἐπ' αὐτοῦ χρόνων, ὅτι *μουσουργικαῖς ψηφίσιν*¹ ἐπὶ «ἀσβέστου» (fresco), ἐπὶ *σανίδος* καὶ ἐπὶ πολλῶν ἄλλων ὕλων² τὰς ἱεράς γραφάς ἀπεικονίζον. ὅπως δὲ ὁ ῥήτωρ Χορίκιος κατὰ τὸν 5' αἰῶνα, οὕτω καὶ οὗτος περιγράφει ἡμῖν τὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐσωτερικὴν διάθεσιν πλείστων ἀγιογραφικῶν παραστάσεων, οἷον τῆς *Γεννήσεως τοῦ Κυρίου*³, τῆς *Βαπτίσεως*⁴, τῆς *Βαϊοφόρου*⁵, τῆς *Σταυρώσεως*⁶, τῆς *εἰς Ἄδου καθόδου*⁷, (ἣν ἐν τῇ Μονῇ Δαφνίου οὕτως ἀπαρallάκτως βλέπομεν, ὡς φιλολογικῶς περιγράφει ἡμῖν ταύτην ὁ ἐκ Δαμασκού ἱερός Πατήρ⁸) τῆς *Δευτέρας τοῦ Χριστοῦ Παρουσίας*⁹, καὶ ἄλλων, ἐξ οὗ ἀριδῆλως καταφαίνεται ὅτι ἐκ πιστῆς ἀντιγραφῆς καὶ παραδόσεως μετὰ πάροδον τοσούτων αἰώνων οὐχ ἦττον οἱ αὐτοὶ ἀρχαιότατοι ἀγιογραφικοὶ τύποι, καὶ νῦν τοὺς ἡμετέρους Ναοὺς περικοσμοῦσι καὶ καθωραϊζοῦσιν. Ὁ τύπος μάλιστα τῆς Βαϊοφόρου ὁ ἐν τῇ Μονῇ Δαφνίου καὶ ἀλλαχοῦ, κατὰ τὴν περιγραφὴν Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τὴν Ἑρμηνείαν τῶν ζωγράφων (σελ. 131) εἰκονιζόμενος, οὕτως ἀκριβῶς εὗρηται ἐπὶ χριστιανικῆς σαρχοφάγου αὐτῶν τῶν πρώτων αἰώνων¹⁰. Μόνον δὲ ἐπὶ τῶν γραμμῶν τοῦ τίτλου τῆς Σταυρώσεως, ταύτην τὴν διαφορὰν εὕρισκομεν ὅτι ἀντὶ τοῦ νῦν ἐν χρήσει, κατὰ Ἰωάννην (ιβ'. 19) ὑπάρχοντος τύπου τοῦ τίτλου INBI¹¹, ὁ ἱερός Δαμασκηνὸς ἀναφέρει τὸν κατὰ Μάρκον (ιε'. 26) τύπον, [Ἰδε] «Ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων».¹²

¹ Δαμ. Πατρ. Migne. τόμ. 95. σελ. 348-9.

² Δαμ. Πατρ. Migne. τόμ. 95. σελ. 316—317.

³ Δαμ. Πατρ. Migne. τόμ. 95. σελ. 313. Ἑρμ. Ζωγρ. σελ. 114.

⁴ Δαμ. Πατρ. Migne. τόμ. 95. σελ. 313. Ἑρμ. Ζωγρ. σελ. 116.

⁵ Δαμ. Πατρ. Migne. τόμ. 95. σελ. 315. Ἑρμ. Ζωγρ. σελ. 131.

⁶ Δαμ. Πατρ. Migne. τόμ. 95. σελ. 316. Ἑρμ. Ζωγρ. σελ. 138.

⁷ Δαμ. Πατρ. Migne. τόμ. 95. σελ. 325. Ἑρμ. Ζωγρ. σελ. 140.

⁸ Δαμ. Πατρ. Migne. τόμ. 95. σελ. 324. Ἑρμ. Ζωγρ. σελ. 174—178.

⁹ Εἰκόνα ταύτης ἰδὲ Schultze. Die Katakomben fig. 42, σελ. 178.

¹⁰ Ἑρμ. Ζωγρ. σελ. 138.

¹¹ Δαμ. Πατρ. Migne. τόμ. 95. σελ. 316.

Ἐνῷ δὲ πρὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ πολλάκι ὑπῆρχον γινῶμαι περὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ χαρακτήρος τοῦ ἱεροῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ, τῶν μὲν φρονούντων ὅτι ὁ Ἰησοῦς μορφὴν δούλου λαβὼν, (Φιλιππ. βί. 7) ἦν ἀειδής,¹ ἄτιμον καὶ ἄδοξον τὸ εἶδος ἔχων² αἰσχροῦς τῇ ὄψει φαινόμενος³, τῶν δὲ τοῦναντίον, ὡς ὁ ἱερός Χρυσόστομος λέγων ὅτι «οὐδὲ γὰρ θαυματουργῶν ἦν θαυμαστός μόνον, ἀλλὰ καὶ φαινόμενος ἀπλῶς πολλῆς ἔγεμε χάριτος»⁴, καὶ ἐτέρων φρονούντων ὅτι ἐντελῶς ἠγνοεῖτο τὸ γνήσιον τῶν χαρακτήρων τῆς ἱεραῆς μορφῆς τοῦ Ἰησοῦ⁵. ὁ ἱερός οὗτος Πατὴρ ἐν τῇ πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα Θεόφιλον ἐπιστολῇ αὐτοῦ, ἀντιπροσωπεύων πᾶσαν τὴν πρὸ αὐτοῦ διδασκαλίαν καὶ παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς παλαιούς, ὡς λέγει, ἱστορικούς, εὐθαρσῶς πρῶτος διαγράφει τὴν ἐκτύπωσιν τῶν χαρακτήρων τοῦ ἱεροῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ λέγων :

«Τοῦτο γὰρ ὄρος καὶ λόγος (regula et traditio) τῇ Ἐκκλησίᾳ παραδεδόται ὅτι περὶ ὁ Μονογενὴς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἀναρχος, ὁ αἰδῖος, ὁ αὔλος, ὁ ἄποσος, ὁ ἄποιος, ὁ ἀπειρομεγέθης, ὁ ἀνέπαφος, ὁ πάντα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγών, ὁ τὰς ἀγγελικὰς καὶ οὐρα-

¹ «Ἐλθόντος τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην . . . καὶ αἰδοῦς ὡς αἱ γραφαὶ ἐκήρυσσον φαινόμενον» Ἰουστ. διάλ. πρὸς Τρύφωνα. σ. 333.

² «Ἐπειδὴ γὰρ οἱ ἐν Οὐρανῷ ἄρχοντες ἐώρων ἁεὶ δὴ καὶ ἄτιμον τὸ εἶδος καὶ ἄδοξον ἔχοντα αὐτόν, οὐ γνωρίζοντες αὐτὸν ἐπυνθάνοντο· τίς ἐστὶν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; (Ἰουστ. διάλογ. πρὸς Τρύφ. 36. Ἐκδ. Ott. σελ. 126.) καὶ πάλιν, «τὸν ἡμέτερον Χριστὸν τὸν ἁεὶ δὴ καὶ ἄτιμον φανέντα», αὐτόθι, 85. σελ. 304. «Καὶ ἐλθόντος τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην καὶ νομιζομένου Ἰωσήφ τοῦ τέκτονος οὐδὲ ὑπάρχειν καὶ ἁεὶ δὴ οὕς ὡς αἱ γραφαὶ ἐκήρυσσον φαινόμενον.» Αὐτόθι. 88. σελ. 324.

³ «Τὸν δὲ Κύριον αὐτὸν τὴν ὄψιν αἰσχροῦν γεγονέναι διὰ Ἡσαΐου τὸ πνεῦμα μαρτυρεῖ» Κλήμ. Ἀλεξ. Παιδ. III. 4. Ἡσ. γγ'. 3. «ἵνα μὴ τις τὸ ὠραῖον ἐπαίνων καὶ τὸ κάλλος θαυμάζων ἀφιστῇται τῶν λεγομένων» Κλήμ. Ἀλεξ. Στρ. VI. 17. πρὸς καὶ Στρ. II. 5. III. 17. VI. 17. Παιδ. III. 4. Εὐσεβ. ἐπιστ. πρὸς Κωνσταντιανὴν τὴν Βασίλισσαν. Πατρ. τόμ. 20. σελ. 1545-50.

⁴ Χρυσός. εἰς Ματθ. ὁμιλ. 27. σελ. 328.

⁵ «Qua fuerit ille facie, nos penitus ignoramus.» Aug. De Trinit. VIII. 5. Guericke. Handb. d. Christl. Archäol. Berlin. 1859. σελ. 128. Μαυρογ. Βυζ. τεχν. σελ. 9. Schultze. Katak. σελ. 154. σημ. 2.

νίους ἀσωμάτους Δυνάμεις τῷ λόγῳ συστησάμενος, ὁ τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ μετρήσας, τὴν δὲ γῆν κατέχων δρακί, καὶ τῇ χειρὶ τὸ ὕδωρ μετρήσας, ὁ χερσὶν ἀχράντοις, ἀνθρωπον πλάσας, ἀνθρωπος ἐκ τῆς ἀγίας Παρθένου καὶ Θεοτόκου Μαρίας ἀτρέπτως καὶ ἀναλλοιώτως χρηματίσας, κεκοινώνηκε σαρκὸς καὶ αἵματος, καθὼς ἀνθρωπος γέγονε ζῶν λογικόν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν, *τρίπηνχυν* ἴσως περιγραφῆς, καὶ σαρκὸς παχύτητι περιγραφόμενος τῇ καθ' ἡμᾶς ὀρωμένῃ, τῆς μητρῶας ἐμφερείας τὰ ιδιώματα χαρακτηρίζων, καὶ τὴν τοῦ Ἀδαμίου μὸρφῶσιν ἐμφαίνων. Τοῦ χάριν χαρακτηρίζομενος, *καθὼς οἱ ἀρχαῖοι ἱστορικοὶ διαγράφουσιν αὐτοῦ τὴν ἐκτύπωσιν, σύνοφρυν, εὐόφθαλμον, ἐπίρρινον (justo naso) οὐλόθριξιν, ἐπίκυφον, εὐχρνον* (γράφει εὐχρωμον *eleganti colore*), γενειάδα μέλαιναν ἔχοντα, *σιτόχρουν* τῷ εἶδει κατὰ τὴν μητρῶαν ἐμφάνειαν *μακροδάκτυλον, εὐήφωνον, ἡδύλογον, πρᾶτότατον, ἥσυχον, μακρόθυμον, ἀνεξίκακον*, καὶ τὰ παραπλήσια τῆς ἀρετῆς πλεονεκτήματα περιφέροντα, ἐν οἷσπερ ιδιώμασιν ὁ θεανδρικός αὐτοῦ χαρακτηρίζεται λόγος».¹

Καὶ τίνες μὲν εἰσιν οἱ ἀρχαῖοι οὗτοι ἱστορικοί, οἱ τὴν ἀνωτέρω ἐκτύπωσιν τοῦ Κυρίου διαγράφοντες, δὲν ἀναφέρει ὁ ἱερός Δαμασκηνός, ἐν τεμαχίῳ ὅμως τινί, ἀποδιδομένῳ εἰς Ἀνδρέαν τὸν Κρήτης (†723) τὸν μικρὸν πρὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ (†760)² ἀκμάσαντα ἀναγινώσκομεν: «Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰουδαῖος Ἰώσηπος τὸν αὐτὸν τρόπον ἱστορεῖ ὁραθῆναι τὸν Κύριον *σύνοφρυν, εὐόφθαλμον, μακροπρόσωπον, ἐπίκυφον, εὐήλικα*, ὁποῖος δηλονότι συναναστρέφόμενος τοῖς ἀνθρώποις ἐφαίνετο,³» καθὼς ὅμως γινώσκομεν, ὁ ἱστορικός Ἰώσηπος, ἐν τῷ γνωστῷ χωρίῳ αὐτοῦ Ἰουδ. Ἀρχ. ιη'. 33. (τὸ ἐξ εὐσεβοῦς ἀπάτης [*fraus* *pria*] ὡς νενοθευμένον θεωρούμενον), οὐδὲν περὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ χαρακτῆρος

¹ Ἰωαν. Δαμ. Πατρ. Ἐκδ. Migne. τόμ. 95. σελ. 349.

² Διομ. Ἐκκλησ. Ἱστορ. σ. 545.

³ Ἀνδρέου Κρήτης περὶ τῆς τῶν ἁγίων εἰκόνων προσκυνήσεως. Boissonade. Anecdota Graeca. τόμ. IV. σ. 473.

τοῦ Ἰησοῦ ἀναφέρει, εἰμὴ μόνον περὶ τῆς σοφίας καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ.¹

Αὕτη δὲ ἡ ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, οὕτως ἐπισήμως διατυπωθεῖσα περιγραφὴ τῶν σωματικῶν χαρακτήρων τοῦ Ἰησοῦ, ἐγένετο τούντεῦθεν οὐ μόνον ὁ ἐπίσημος, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀγίαστικὸς τύπος τοῦ παναχράντου προσώπου τοῦ Κυρίου, οὕτινος τὸν σωματικὸν χαρακτήρα θεωροῦντες, «ἐννοοῦμεν», κατὰ τὴν ἰδίαν ἔκφρασιν τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ, «ὡς δυνατόν καὶ τὴν δόξαν τῆς θεότητος αὐτοῦ». «Οὕτω καὶ διὰ γραφῆς εἰκόνων θεωροῦμεν τὸ ἐκτύπωμα τοῦ σωματικοῦ χαρακτήρος αὐτοῦ καὶ τῶν θαυμάτων καὶ τῶν παθημάτων αὐτοῦ καὶ ἀγιαζόμεθα καὶ πληροφοροῦμεθα καὶ χαίρομεν καὶ προσκυνοῦμεν τὸν χαρακτήρα αὐτοῦ τὸν σωματικόν. Θεωροῦντες δὲ τὸν σωματικὸν χαρακτήρα αὐτοῦ, ἐννοοῦμεν ὡς δυνατόν καὶ τὴν δόξαν τῆς θεότητος αὐτοῦ²».

Ἐπὶ τῆς διαγραφῆς δὲ ταύτης τῶν χαρακτήρων τοῦ Ἰησοῦ στήριζονται πᾶσαι αἱ περὶ τοῦ χαρακτήρος τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ μεταγενέστεραι περιγραφαὶ Νικηφόρου τοῦ Καλλιῆστου (περὶ τὸ 1335.³), ὡς καὶ ἡ ἐν τῇ ἀποκρύφῳ ἐπιστολῇ τοῦ Λεντούλου καὶ ἄλλαι τινές⁴. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ χαρακτήρος τοῦ Ἰησοῦ.

Περὶ δὲ τῶν σωματικῶν χαρακτήρων τῆς Θεοτόκου, ἥδη ὁ μὲν ἱερός Ἀνδρέας Κρήτης, λέγει· «... Καὶ ἔχομεν ὑποδείγματα, πρῶτον... δεύτερον δὲ τὴν τῆς ἀσπύρας τεκούσης τοῦτον Μαρίας ἐν Λύδῃ τῇ καλουμένῃ Διοσπόλει ἀχειρόγραφον εἰκόνα ἐν πλαξὶ πάνυ καθααῖς τὸ σκῆνος τῆς Θεοτόκου τρίπηχυν παραδηλοῦσαν, ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Ἀποστόλων καὶ μέχρι τοῦ νῦν προσκυνουμένην ἐν τῷ παρ' αὐτῶν κτισθέντι εἰλητῷ ναῷ πρὸς δυσμᾶς, οὕτω κυρίως ἐγγεγραμμένην, ὡς ἀπὸ χειρὸς ζωγράφου τὴν πορφύραν φημί καὶ τὸν στολισμὸν τὰς χεῖρας καὶ τὸ πρόσωπον καὶ πᾶσαν τὴν γραφὴν τῆς ὀψεως, ὡς μέχρι καὶ νῦν ὁρᾶσθαι

¹ Πρβλ. Διομ. Ἐκκλ. Ἱστορία, σελ. 29.

² Πατρ. τόμ. 94. σελ. 1336.

³ «Περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ θεανδρικῆς μορφῆς τε καὶ διαπλάσεως» Ἐκκλ. ἱστορ. βιβλ. Α'. κεφ. μ'. Πατρολ. ἔκδ. Migne, τόμ. 145. σ. 748.

⁴ Gabler De Authentia epistolae Lentuli. Jenae 1819, Fabricius Cod. Apocryphus. N. T. I. σελ. 301. πρβλ. καὶ Kraus, ἐν λέξει Jesus Christus. Ἑρμηνεία τῶν ζωγράφων Ἀθῆναις 1853. σελ. 260. Schäfer. Das Handbuch der Malerei. σελ. 415—417. Didron, Manuel d'Iconographie Chrétienne. σ. 452—453.

ταῦτα σφζόμενα»· καταλήγει δὲ λέγων ὅτι ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς Θεοτόκου, ὡς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἑωράτο, ἡ Θεοτόκος παρά τινων ἀπεκαλεῖτο *Ῥωμαία*· «ὁμοίως καὶ τὸν τῆς Θεοτόκου σχηματισμόν, καθ' ὃν νῦν ὁράται, ἦν καὶ Ῥωμαίαν ἀποκαλοῦσιν τινες¹». Ἰωάννης ὁμοῦς ὁ Δαμασκηνὸς διαγράφων τοὺς χαρακτῆρας τοῦ Ἰησοῦ καὶ λέγων ὅτι ὁ Κύριος προσωμοιάζε τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ Μητρί· «τῆς Μητρός ἐμφερείας τὰ ιδιώματα χαρακτηρίζων, σιτόχρουν τῷ εἶδει κατὰ τὴν μητρὶν ἐμφάνειαν», δίδωσι τὰς πηγὰς Ἐπιφανίῳ τῷ μοναχῷ καὶ πρεσβυτέρῳ (περὶ τὸ 1015), ὅπως ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ περιγραφόμενων χαρακτήρων τοῦ Ἰησοῦ προσδιορίσῃ οὗτος τοὺς τῆς Θεοτόκου λέγων·

«Τὸ δὲ ἦθος αὐτῆς ἦν τοιοῦτον· σεμνὴ κατὰ πάντα καὶ ὀλιγόλαλος, ταχυπήκοος, εὐπροσήγορος, ἀπαρρησίαστος πρὸς πάντα ἄνθρωπον, ἀγέλαστος, ἀτάραχος, ἀόργητος, εὐπροσκύνητος, τιμητική, τιμῶσα καὶ προσκυνοῦσα πάντα ἄνθρωπον, ὥστε θαυμάζειν ἅπαντας εἰς τὴν σύνεσιν καὶ τὴν λαλιὰν αὐτῆς, τὴν ἡλικίαν μέσιν· τινὲς δὲ φασιν αὐτὴν πλέον ἔχειν τοῦ μέσου σιτόχρους, ξανθόθριξ, ξανθόμματος, εὐόφθαλμος, μελάνοφρυς, ἐπίρρινος, μακρόχειρ, μακροδάκτυλος, μακροπρόσωπος, χάριτος, θείας καὶ ὠραιότητος πεπληρωμένη, αὐτὸς, ἀσχημάτιστος, ἀβλακος, ταπεινῶσιν ὑπερβάλλουσιν ἔχουσα²».

Ἐπὶ τῆς περιγραφῆς δὲ ταύτης στηρίζεται καὶ ἡ περὶ τῆς θείας διαπλάσεως καὶ τοῦ ἡθους τῆς Θεοτόκου μεταγενεστέρᾳ περιγραφῇ Νικηφόρου τοῦ Καλλίστου (1335)³, ὡς καὶ ἡ ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν ζωγράφων (σ. 260)⁴ καὶ ἄλλαι τινές⁵.

¹ Boissonade. *Anecdota Graeca*. τόμ. IV. σελ. 471—473.

² Ἐπιφανίου Μοναχοῦ καὶ Πρεσβυτέρου «Περὶ τοῦ βίου τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν τῆς ζωῆς αὐτῆς χρόνων». Πατρ. Ἐκδ. Migne. τόμ. 120. σ. 192-3.

³ «Ἦν δὲ τὸ ἦθος καὶ ἡ θέσις τῆς μορφῆς καὶ τῆς ἡλικίας αὐτῆς οὕτως ἔχοντα, ὡς φασιν Ἐπιφάνιος. . .» Ἐκκλ. Ἱστορία Βιβλ. Β'. κεφ. κγ'. Πατρολ. τόμ. 145. σελ. 816.

⁴ Πρβλ. καὶ Schäfer. σελ. 417. Didron. σελ. 453.

⁵ Τοιοῦτους αὐστηροὺς Βυζαντινοὺς τύπους ἰδὲ ὡσαύτως· N. Kondakow. *Histoire et monuments des émaux Byzantins*. Francfort sur Mein. 1892 ἐν τέλει πίν. 1—28.

Εἴκοσιν ἐπτὰ δὲ περίπου ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ (+760), τοῦ μεγάλου τούτου τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων ὑπερμάχου, ἡ Ζ'. Οἰκουμένη Σύνοδος (787) ὄρισσα τὴν σχέσιν μεταξύ τιμητικῆς προσκυνήσεως τῶν ἱερῶν εἰκόνων καὶ λατρείας, »ἢ πρέπει μόνῃ τῇ θεῷ φύσει», ῥητῶς κατεδίκασε καὶ τῷ αἰωνίῳ ἀναθέματι παρέδωκε τοὺς μὴ προσκυνοῦντας τὰς ἱεράς εἰκόνας¹.

Ἐν τῇ ὑμνολογίᾳ δὲ τῆς συγκινητικῆς ἐκείνης λιτανείας τοῦ 842, ἐν ᾗ ἡ Αὐτοκράτειρα Θεοδώρα μετὰ τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ αὐτῆς Μιχαήλ σεπτῶς μετὰ τοῦ ὁμολογητοῦ Πατριάρχου Μεθοδίου συνελιτάνευον, εἰς τὰς εἰκονομαχικὰς ἐριδας πέρας δίδοντες, καὶ ἐν ᾗ διεκρίνοντο Θεοφάνης καὶ Θεόδωρος οἱ γραπτοί, καὶ οἱ ἐξ Ὀλύμπου ἀσκηταὶ Ἰωαννίκιος καὶ Ναυκράτιος², αἱ ἅγιαι εἰκόνες καλοῦνται *ιερότυπος* *στολὴ τῆς Ἐκκλησίας*, *χιτῶν Χριστοῦ*, *χιτῶν εὐφροσύνης*³, *κάλλος* καὶ *στολισμὸς τῆς Ἐκκλησίας*⁴. Ἐν δὲ τῇ ὑμνολογίᾳ τοῦ ἐσπερινοῦ τῆς Κυριακῆς τῆς Ὁρθοδοξίας, αἱ ἱεραὶ εἰκόνες καλοῦνται *ὑπέριμος κόσμησις* καὶ *ὑπερκόσμιος κόσμος*⁵ καὶ ἐν ταύτῃ λαμπρῶς ἐξυμνήθη πιστῶς προσκυνούμενος ὁ χαρακτήρ τοῦ Δεσπότου⁶, καὶ ἡ ἱερά τούτου μορφή, ἣν Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἐν τῷ κανόνι τῆς λιτανείας καλεῖ « *σαρκολαμπὴ Μόρφωσιν* » καὶ « *διαλάμπον κάλλος θείας μορφῆς* »⁷. Τότε ὑπὸ Νικολάου συνεγράφη καὶ ὁ ἔκτοτε ὑπὸ μυρίων στομάτων εὐλαβῶς πρὸ τῆς εἰκόνης τοῦ Ἰησοῦ ἀπαγγελλόμενος ὕμνος· « *Τὴν Ἀρχαῖον εἰκόνα σου προσκυνούμεν Ἀγαθέ . . .* »⁸,

¹ Ἐκτενέστερον τὰ περὶ τούτου ἰδὲ Mansi. *Sacr. Conciliorum collectio*. τόμ. 12-13. Πηδάλιον 1886. σ. 257-259. Μελ. Ἐκκλ. Ἱστορ. τόμ. Β. σελ. 245-250. Διομ. Ἐκκλ. Ἱστορ. 1872. σελ. 132. «ἡ προσκύνησις ὑποπτώσεως καὶ τιμῆς ἐστὶ σύμβολον» Δαμ. ἔκδ. Migne. τόμ. 94. σ. 1244 καὶ 1348.

² Τριφῶδ. ἔκδ. 1891. σελ. 126-128.

³ Τριφῶδ. ἔκδ. 1891. σελ. 126.

⁴ Τριφῶδ. ἔκδ. 1891. σελ. 130.

⁵ Τριφῶδ. ἔκδ. 1891. σελ. 124.

⁶ «Γράφεται, καὶ τιμᾶται πιστῶς προσκυνούμενος, ὁ χαρακτήρ τοῦ Δεσπότου καὶ λαμβάνει πάλιν ἡ Ἐκκλησία, παρορשאίν, εὐσεβῶς τὸν Σωτῆρα δοξάζουσα.» Τριφῶδ. ὡδὴ 5', σελ. 126.

⁷ Τριφῶδ. ἔκδ. 1891. σελ. 131-132.

⁸ Τριφῶδ. ἔκδ. 1899. σελ. 123.

εἰς δὲ τὴν εἰκόνα τῆς Ὁδηγητρίας, τῆς ἐν Βυζαντίῳ, ἐν τῇ Μονῇ τῶν ὁδηγῶν φυλασσομένης,¹ καὶ ἥτις γενικῶς ἐπιστεύετο ὅτι ἦν ἐκείνη,

Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Λουκᾶ ἱστορηθεῖσα εἰκὼν τῆς Θεοτόκου
«Ἡ Ὁδηγήτρια».

ἦν ὁ ἱερός Λουκᾶς ἱστορήσεν, ἐμελουργήθη ὁ μετὰ πολλοῦ ζήλου καὶ τρυφερότητος, δὸς δ' εἰπεῖν ὅμως καὶ μετὰ τινος ἀνθρωπίνης ἐκδικήσεως γεγραμμένος ὕμνος·

«*Ἀλαλα τὰ χεῖλη τῶν ἀσεβῶν τῶν μὴ προσκυνούντων τὴν εἰκόνα σου τὴν σεπτὴν τὴν ἱστορηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Λουκᾶ ἱερωτάτου τὴν Ὁδηγήτριαν*».²

Ταύτην δὲ τὴν ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Λουκᾶ ἱστορηθεῖσαν εἰκόνα τῆς Ὁδηγητρίας παρίστησιν ἡ ἐξ Ἀγίου Ὁρους, εὐλαβοῦς καὶ ἀφελοῦς συνάμα ἀντιλήψεως τῆς παραδόσεως ταύτης εἰκὼν αὕτη, ἦν αἰρῶν ἐπ' ὧμων ὁ ἱερός Λουκᾶς, μεταβαίνει ὅπως ἐπιδείξῃ τῇ Θεοτόκῳ³, ἥτις κατὰ τὴν παράδοσιν ἰδοῦσα αὐτὴν εἶπεν· «*ἡ χάρις τοῦ ἐξ ἐμοῦ τεχθέντος δι' ἐμοῦ εἴη μετ' αὐτῆς*».

¹ Περὶ τοιούτων δὲ τοῦ Λουκᾶ ἐν Βυζαντίῳ εἰκόνων τῆς Θεοτόκου ἰδὲ Πασπάτη, Βυζαντινὰ μελέται, σελ. 310. καὶ σελ. 330, πρβλ. καὶ Γεωγραφία Μελετίου ἑκδ. 1728, σελ. 428.

² Ἐκτενέστερον ἰδὲ Κιτιορικὸν Μεγάλου Σπηλαίου, 1840 σελ. 61, σημ. 6'. Κατὰ τι. α δὲ χαλκογραφίαν τοῦ 1857, «Ἡ Παναγία τοῦ Κύκου ἡ Ἐλεοῦσα» χαραχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἡμῶν καλλιτέχου κ. Ι. Γ. Πλατῦ, τὸν ὕμνον τοῦτον εἶπεν αὕτῃ ἡ Θεοτόκος πρὸς τὸν Λουκᾶν, ὅτε οὗτος ἐπέδειξεν αὐτῇ τὴν ἱερὰν αὐτῆς εἰκόνα.

³ Τὴν εἰκόνα ταύτην μετὰ πολλῶν ἄλλων ἐξ Ἀγίου Ὁρους σχεδιογραφημάτων,

Ἀπὸ τῶν εἰκονομαχικῶν ἐπομένως ἐρίδων προέκυψεν ὁ καθορισμὸς τῶν ἐπισήμων τύπων τοῦ Ἰησοῦ, τῆς Θεοτόκου, τῶν Προφητῶν, τῶν Ἀποστόλων¹, τῶν Μαρτύρων² καὶ τῶν διαφόρων χορῶν καὶ τάξεων τῆς Ἐκκλησίας, ἀφ' ὧν πᾶσα τὸν τεῦθεν παρέκκλισις ἦν ξένη καὶ ἀπαράδεκτος τῇ συνειδήσει τῆς Ἐκκλησίας.

Οὕτω διὰ τῶν ἀπολογητικῶν ὑπὲρ τῶν ἁγίων εἰκόνων λόγων Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, τοῦ ὅρου τῆς ἐν Νικαίᾳ Ζ'. οἰκουμένης Συνόδου καὶ τῆς θριαμβευτικῆς ὑπὸ τῆς Αὐτοκρατορίας Θεοδώρας ἀναστηλώσεως τούτων (842), αἱ ἁγίαι εἰκόνες, ἐν τελει τῆς περιόδου ταύτης οὐ μόνον τὸν ἀπὸ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας ἀγαπητὸν ἐθνικὸν χαρακτήρα φέρουσαι, ἀλλὰ καὶ τὴν αὐθεντίαν τῆς Ἐκκλησίας περιβληθεῖσαι, ἀναπόσπαστον τὸν τεῦθεν ἀπετέλεσαν μέρος τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας, καὶ ἀπόλυτον εἰς τὸ διηνεκές ἔλαβον τῆς καθ' ἡμᾶς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τὸ κύρος.

Ἐν τῇ ἐπομένῃ περιόδῳ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς διηνεκοῦς καὶ ἀπτέρου οὕτως εἰπεῖν νίκης τῆς Ἐκκλησίας ἡ Χριστιανικὴ ἀγιογραφία εἰρηνικῶς εἰσέρχεται εἰς ὅλως ἀκίνδυνον καὶ ἡσυχον ὁδόν.

Οἱ λόγοι Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ παρέχουσι τὴν ἀφετηρίαν τῆς θρησκευτικῆς τὸν τεῦθεν συστηματοποιήσεως τῆς Χριστιανικῆς Βυζαντιανῆς τέχνης.

παρέσχεν ἡμῖν ὁ ἐν Λεωνιδίῳ γέρον εὐπατρίδης ἀγιογράφος Νικόλαος Ζωγράφος υἱὸς τοῦ Ἀναγνώστου Ζωγράφου, τοῦ κατὰ σύστασιν τοῦ ἀπαγχονισθέντος Γρηγορίου τοῦ Ε'. μαθητεύσαντος ἐν Ἀγίῳ Ὁρει, παρὰ τῷ διασήμῳ ἀγιογράφῳ Γρηγορίῳ, ὁπότε καὶ πάντα τὰ παραδοθέντα μοι σχεδιογραφήματα ταῦτα προέρχονται.

¹ Ἐκ τῶν περιγραφῶν περὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ χαρακτήρος τῶν Ἀποστόλων, ἥδη ἐν ταῖς Ἀποκρύφους Πράξεσι Παύλου καὶ Θέκλης ἀναγινώσκομεν· «εἶδε δὲ (ὁ Ὁνησιφόρος) τὸν Παῦλον ἐρχόμενον, ἄνδρα μικρὸν τῷ μεγέθει, ψιλὸν τῇ κεφαλῇ, ἀγκύλον ταῖς κνήμαϊς, εὐεχτικόν, σύννοφρον, μικρῶς ἐπίραινον, χάριτος πλήρη, ποτὲ μὲν γὰρ ἐφαίνετο ὡς ἄνθρωπος, ποτὲ δὲ Ἀγγέλου πρόσωπον εἶχεν». (Acta Apostolorum, Ἐκδόσις Tischendorf, σελ. 41.

² «Μορφαὶ τῶν Προφητῶν, Ἀποστόλων τὰ εἶδη, Μαρτύρων ἱερῶν, καὶ Ἀγίων ἀπάντων εἰκόνας καὶ μορφώματα ἱερῶς ὡραίζεται· τοῦ Νυμφίου δέ, τοῦ νοητοῦ καὶ τῆς Νύμφης, ἀγλαίζεται, ταῖς νοεραῖς ἀγλαΐαις ἢ μήτηρ ἢ ἄνω Σιών.» Τριφῶδ. ὥδῃ γ'. ἔκδ. 1891. σελ. 126.

Σκοπὸς τῆς χριστιανικῆς ἀγιογραφίας δὲν εἶναι τὸν τεῦθεν ἡ τῆς τέχνης ἀνάπτυξις, ἀλλ' ἡ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως κράταιωσις. Ἀπὸ τοῦ 842 ἡ τέχνη ἤδη χειροῦται καὶ δουλοῦται ὑπὸ τὸ δόγμα καὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας ὑφ' ἧς τὰς ἐμπνεύσεις ἐργάζεται, ὡς ἤδη ἐν ταῖς ἀνωτέρω παραδειγμασι τῶν κατὰ γράμμα ἀγιογραφικῶν ἀπεικονίσεων εἶδομεν.

Ἡ Χριστιανικὴ ἀγιογραφία ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου μετατοπίζεται ἤδη εἰς ἅγιον Ὅρος, ὅπερ ἀπὸ τοῦ 11. αἰῶνος¹ ἀποβαίνει τὸ κέντρον ἡ ἐστία καὶ ἡ κυρίως θερησκευτικὴ σχολὴ τῆς αὐστηρᾶς Βυζαντιανῆς Ἀγιογραφικῆς τέχνης.

Ἐλευθερία ἐν οὐδενὶ οὐδαμῶς ἀφίεται τῷ καλλιτέχνῃ πρωτότυπος ἐργασία ἔξω τῶν τύπων καὶ τοῦ πνεύματος τῆς Ἐκκλησίας ἐντελῶς ἀπαγορεύεται, οὐ μόνον δὲ ὁ τύπος, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ τῶν ἁγίων εἰκότων θέσις ἡ ὀρίζεται ἐν τοῖς θείοις Ναοῖς, ἐφ' ᾧ κατὰ τὸν 11. αἰῶνα ἀναφαίνονται ἐν ἁγίῳ Ὅρει αἱ εἰς Μανουὴλ τὸν Πανσέληγον ἀποδιδόμεναι ἐρμηνεῖαι τῶν Ζωγράφων² ὁδηγοῦσαι καὶ ποδηγετοῦσαι τοὺς δι' ἰδίας εὐχῆς ἐμπροσθεν τῆς Θεοτόκου τῆς Ὁδηγητρίας καθιερωμένους ἀγιογράφους, ὧν τὸ ἔργον «μετὰ φόβου Θεοῦ» καὶ «εὐλαβείας» ἐκτελούμενον τὸν τεῦθεν καλεῖται *θεῖον ἔργον*³.

¹ Ἡ πρώτη Μονὴ ἐν ἁγίῳ Ὅρει ἰδρύθη ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Κολωβοῦ τῷ 867 ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα, τῷ δὲ 960 ὁ Ἀθανάσιος ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ Φωκά, ἰδρυσεν τὴν περιώνυμον ἔκτοτε καταστάσαν Λαύραν. Πρβλ. Διομ. Ἐκκλ. Ἱστορ. 1872 σελ. 214.

² Didron. σ. XX. Schäfer. σ. 12. Piper. Einleitung in die Monumentale Théologie. Gotha. 1807. σελ. 258. Πρβλ. καὶ Kraus, ἐν λέξει: Jesus Christus. σ. 15. Τὸ πρῶτον ἐξεδόθη ἡ Ἑρμηνεία αὐτῆς τῶν Ζωγράφων Γαλλιστί ὑπὸ Didron. Manuel d'Iconographie Chrétienne traduit par le Dr. Paul Durand. Paris. 1845. εἴτα δὲ Ἑλληνιστί ὑπὸ Καραμπίνη καὶ Ζωσιμᾶ ἐν Ἀθήναις 1853 καὶ τελευταῖον Γερμανιστί ὑπὸ Schäfer. Das Handbuch der Malerei vom Berge Athos. Trier 1855. Πρβλ. καὶ Οἰκονόμου περὶ τῶν Ὁ. Ἑρμηνευτῶν. Τόμ. Δ'. σελ. 218.

³ «Πλὴν μὴ κάμῃς τὸ ἔργον σου ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε, ἀλλὰ με φόβον Θεοῦ καὶ εὐλαβείαν, ὡς θεῖον ἔργον». Ἑρμηνεία τῶν Ζωγράφων. 1853. σελ. 5.

ΠΙΝΑΞ
ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α'.

Γένεσις τῆς Χριστιανικῆς τέχνης	Σελ.	1.
Συμβολισμός	»	3.
Τὰ ἱερὰ μονογράμματα	»	5.
Συμβολικαὶ παραστάσεις	»	9.
Μικταὶ παραστάσεις	»	24.
Πρῶται τῶν Χριστιανῶν εἰκόνες	»	27.
Χαρακτὴρ τῆς πρώτης περιόδου	»	33.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

Υποδιαίρεσις τῆς περιόδου ταύτης	Σελ.	37.
Ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου	»	38.
Ἐποχὴ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ	»	50.
Βυζαντιακὴ Ἀγιογραφία	»	55.
Τὰ ἐπὶ τῶν εἰκονομάχων γεγνηότα	»	75.

ΠΡΟΣΘΗΚΗ

Σελ. 41. Ἐν τέλει τῆς 7ης σημειώσεως.

Μετὰ ὀκτῶ δὲ αἰῶνας, ὡς ἀσθενὴς ἀπῆλθης τοῦ ἀρχαίου μεγαλείου ὁ στέφανος εὑρηται ἐπὶ νομισμάτων τῶν δύο προτελευταίων Αὐτοκρατόρων, Μανουὴλ Β'. τοῦ Παλαιολόγου (1391—1423), (Sabatier. LXIII. 7. 8. 9. 11. 13. 17. 18.) καὶ Ἰωάννου Η'. τοῦ Παλαιολόγου (1423—1448). (Sabatier. LXIII. 19. 201 LXIV. 1.)

ΠΑΡΟΡΑΜΑ

Τὰ ἐν σελ. 71. ὑπ' ἀριθ. 10. 11. καὶ 12 νι εἰσάματα
ταχθήτωσαν οὕτως·

10.

11.

12

Εἵληψε πέρας ἡ δέλτος αὕτη τῇ νυκτὶ τῆς Τε-
τάρτης τοῦ Μεγάλου Κανόνος. 5'. Μαρτίου αωης.

ΧΡΙΣΤΕ ΜΟΥ

δίδου μοι ὁφλημάτων τὴν λύσιν.

